

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП

Факултет за образовни науки

Втор циклус студии – Социјална педагогија

**„СОВРЕМЕНИОТ ПРИСТАП ВО ПРЕВЕНЦИЈАТА КАЈ ВОСПИТНО
ЗАПУШТЕНИ ДЕЦА ВО ОСНОВНИТЕ УЧИЛИШТА“**

Ментор:

проф. д-р Снежана Мирасчиева

Студент:

Марија Стоименова

бр.на индекс: 214196

Марија Стоименова

Магистерски труд

**„СОВРЕМЕНИОТ ПРИСТАП ВО ПРЕВЕНЦИЈАТА КАЈ ВОСПИТНО
ЗАПУШТЕНИ ДЕЦА ВО ОСНОВНИТЕ УЧИЛИШТА“**

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

Комисија за одбрана и оценка

Ментор: проф. д-р Снежана Мирасчиева
Факултет за образовни науки
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

Член: проф. д-р Емилија Петрова Ѓорѓева
Факултет за образовни науки
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

Член: проф. д-р Владо Петровски
Факултет за образовни науки
Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

Краток извадок

Современиот начин на живот, брзото темпо, презафатеноста на родителите, доминацијата на информациско-комуникациските и социјални мрежи моделираат нов начин на функционирање во сите општествени сегменти.

Особено се забележува пораст на бројот на воспитно запуштени деца и намалување на возрасната граница кај децата. Причините се од различна природа и можат да потекнуваат од семејството, училиштето, врсниците, медиумите.

Целта на сите воспитни фактори е да се изврши превенција во појавата на воспитна запуштеност.

Во тој контекст предмет на теориско и емпириско проучување, истражување ни беше да ги испитаме ставовите и мислењата на наставниците и родителите за застапеноста и облиците на современиот пристап во превенцијата кај воспитно запуштените деца.

Во текот на работата, основната замисла ни беше одење чекор напред во изнаоѓање на решенија за надминување на таа појава, што подразбира поттикнување, будност и одговорност на училиштата во смисла почесто да се занимаваат со превенцијата кај воспитната запуштеност.

Клучни зборови: *современ пристап, училиште, наставници, родители, воспитно запуштени деца, превентивни мерки.*

Abstract

Modern lifestyles, rapid pace, workload parents dominance of information and communication and social networks modeled a new way of functioning in all social segments. Particularly noticeable increase in the number of educationally neglected children and reducing the age limit for children. The reasons are of different nature and can come from family, school, peers, media. The purpose of all educational factors is to be made in preventing the emergence of educational neglect.

In this context, the subject of theoretical and empirical study, research was to examine the attitudes and opinions of teachers and parents in the forms of representation and modern approach to prevention in educational abandoned children .. During the work the basic idea we were going to move forward in finding solutions to overcome this phenomenon, which involves stimulation, alertness and responsiveness of uchilshtata more in terms of dealing with the prevention educational neglect.

С о д р ж и н а

I дел

ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ

Вовед

1. Современ пристап.....

1.1. Современиот пристап гради воспитувач на третиот милениум.....

1.2. Реалистичко разбирање на ученикот во современиот пристап

1.3. Во современиот пристап воспитувачот воспитува

1.4. Современиот пристап нè штити пред ризиците

1.5. Примена на терапија на љубовта во современиот пристап

1.6. Современиот пристап и емпатијата

1.7. Основи на современото воспитување

1.8. Современи митови на воспитувањето

2. Стратегија на превентивна интервенција

2.1. Превенција насочена кон децата

2.2. Превенција насочена кон семејството, родителите

2.3. Превентивна интервенција насочена кон училиштето

2.4. Планирање и имплементација на превентивните програми

3. Училиштето како безбедна, среќна и здрава средина за развој на децата

4. Воспитна запушеност

4.1. Недисциплинираност

4.2. Лажење

4.3. Бегање од училиште

5. Релевантни истражувања на проблемот

II дел

6. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП КОН ИСТРАЖУВАЊЕТО

6.1. Предмет на истражување

6.2. Цел на истражување

6.3. Задачи на истражување

6.4. Хипотези на истражување

6.5. Варијабли на истражување

6.6. Методи, техники и инструменти на истражување

6.7. Примерок на истражување

6.8. Организација и тек на истражувањето

III дел

7. АНАЛИЗА И ОБРАБОТКА НА ДОБИЕНИТЕ ПОДАТОЦИ

IV дел

8. Заклучок

9. Препораки

10. Прилози

11. Користена литература

ВОВЕД

Современите светски трендови во образованието, како одговор на крупните општествено-економски промени и брзиот техничко-технолошки развој, ја наметнаа потребата од соодветни промени во организациската поставеност на училиштето како основна средина на организираното учење. Целта на овие промени е да се воспостави процес на континуирано подобрување на работата во училиштето, што од своја страна ќе доведе до обезбедување квалитет во образованието и намалување на воспитната запушеност кај децата.

Од училиштето како основна микросредина на организираното учење се бара да се приспособи и да одговори на современиот степен на развој, да нуди пријатна и топла атмосфера и да подготвува ученици кои ќе можат да одговорат на сите предизвици што со себе ги носи новото време. За да одговори на различните индивидуални и возрасни потреби на учениците, училиштата треба да се приспособуваат и на новата концепција на образованието што се наоѓа пред голема пресвртница. Во пресрет на различните предизвици, училиштата дејствуваат како можност која треба да биде искористена во функција на идните потреби на учениците.

1. СОВРЕМЕН ПРИСТАП

Пристап кој е фокусиран во превенцијата, го согледува целокупното однесување кај учениците, односно целокупната личност на ученикот. Современиот пристап ги поттикнува индивидуалните способности кај воспитно запуштените ученици, пристап во кој постои отвореност, отсуство на полова разлика и друг вид дискриминација, пристап во кој постои толеранција, почитување, емоционална поддршка и насочување на способностите кај воспитно запуштените ученици, во кој постои љубов, трпение и вистина. Во современиот пристап наставникот има можност да им помогне на учениците да стекнат чувство за идентитет, за сопствената вредност, да ги научат и претстават своите културни вредности и да станат дел од заедницата ученици. Овие цели се достигнуваат преку заемна соработка, грижа, поттикнување, учество на сите и високи очекувања за секој ученик.

На децата треба да им се обезбеди средина за учење што нуди најразлични доживувања, со што ќе им се помогне да се развијат социјално, интелектуално, физички и емоционално, соодветно на нивната возраст и степен на развој.¹ Потребата од промена во воспитувањето и образованието во 21 век е многу важна, ако се имаат предвид брзите промени што се случуваат во светот и применувањето на тековните современи откритија во секојдневниот живот, како и промената на улогата на традиционалните образовни институции. Воспитувањето и образованието во 21 век пред себе имаат поставено многу поинакви задачи од традиционалниот модел на образование, каде што меморирањето информации и факти е најважен дел од образованието. Меморирањето факти не е доволно за

---

¹Hohmann, M. & Weikart, D. 2002 Educating Young Children: High/Scope 17

успешно да ги подготвиме децата за 21 век, зашто се смета дека 75% од професиите за 21 век сè уште не се откриени.

Училиштето претставува примарен педагошки и просторен елемент на секое дете. Како основен елемент на секоја образовна институција има исклучително големо значење од причина што процесот на едукација на човекот, односно неговото образование и воспитание во организирана форма започнува токму во училиштето.² Тоа е дел од системот на образование, каде што се изведува процесот на наставата по дидактички начела и во согласност со потребите на образованието.

За да биде стимулативен, за оваа возраст на ученици, современиот пристап треба да понуди комбинација на настава и игра, со постепено развивање работни навики и приспособување на колективната работа и заедничкиот живот во одделенската заедница, со цел да се намали појавата на воспитна запуштеност кај децата, да знаат наставниците навремено да ги препознаат облиците и формите на воспитната запуштеност.

Треба да се има предвид сознанието дека едно училиште не може да се издигне до нивото на современо без добро водство и координација од страна на наставникот, кој како „невидлив“ водач и менаџер на информации ги поттикнува учениците и им нуди разни извори и можности за учење. Наставникот треба да ги следи новите тенденции во образованието и да креира промени во училиштето. Училиштето, како основен елемент за реализација на воспитно-образовниот

---

²Brophy, J., Good, T., & Nedler, S. (1975). Teaching in the preschool. New York: Harper and Row. 23

процес претставуваат сложен, комплексен и отворен организациски систем. Тоа произлегува од сознанието дека воспоставувањето на функционално училиште со дизајнирана структура подразбира присутност на најрелевантните педагошки димензии кои ја определуваат како современа. Основна цел и задача на педагошките димензии е да бидат овозможени такви активности кои ќе доведат до високи достигнувања и резултати на учениците, а воедно и до намалување на воспитната запуштеност кај децата. Важно е да се напомене дека сите застапени педагошки димензии се меѓусебно зависни, бидејќи секоја промена влијае на некоја од останатите. Училиштето во 21 век се залага за современ пристап во кој доминира индивидуализираниот пристап кој ги почитува способностите и напорите на секое дете за да создаде свој сопствен начин на учење.³ Токму затоа, во училиштето треба да се внесуваат ведрина, полет и оптимизам, а за да се постигне тоа мора да преовладуваат односи на доверба и почитување меѓу учениците и наставниците, како и интерактивен процес во текот на учењето, сето тоа ќе придонесе да се намали појавата на воспитна запуштеност кај учениците.

---

³Clayton, M. 2001 Classroom Spaces That Work: Northeast Foundation for Children 22

1.1. Современиот пристап гради воспитувач на третиот милениум

Воспитувањето и образованието на една млада личност, како и на човекот воопшто, секогаш претставувало и претставува најсложен и најсуптилен процес што носи белег на педагошки креативен чин заснован врз знаењата и инспирацијата на наставникот.⁴ Наставникот како професионалец пред себе има бројни и одговорни задачи, од подготовката и реализацијата до верификувањето на воспитно-образовната работа. Сите овие задачи тој мора со успех да ги заврши. За да знае точно кое средство, кога и во која мера да го примени во секој воспитен случај, наставникот мора да го разбере ученикот, како и промените што настануваат кај секој поединец, неговите потреби, интереси и очекувања, неговите способности и конфликтните ситуации во кои се наоѓа, тој треба да знае да ги препознае првите знаци на воспитна запуштеност кај учениците. Во воспитно образовната работа наставникот никогаш не може да биде потполно сигурен во успех. Затоа тој мора да бара и да експериментира со бројни техники и така да го создава својот најдобар стил на анимација на ученикот. Наставникот треба да биде комплетна личност, бидејќи само таква личност може да ги разбере учениците и нивните тешкотии и да биде упорен во пронаоѓањето на патиштата и начините да им се помогне⁵. Да се биде наставник е професија со многу голем предизвик. Авторитетот, љубовта и почитувањето наставникот ги заработува само

---

⁴Calfee, R., & Patrick, C. (1995). Teach our children well. Stanford: Stanford Alumni Association23

⁵(acentar @mt.net.mk.www.algoritamcentar.com) Проект за модернизација на образованието

врз основа на своето работење.⁶ Сè што од страна може да се стори е создавање на поволни услови за никнување и развој на авторитетот на наставникот, кој ќе се базира на работа и творештво врз база на плодна меѓучовечка комуникација. Наставниците треба да се справат со изучувањето на основните работи, описменувањето, пресметувањето, усвојувањето на нови наставни содржини. Во училишниот период во развојот на учениците е карактеристична идентификацијата со наставниците и затоа нивната улога е поголема. Велат „нè ни кажувај, туку покажи ми“, токму и затоа идентификацијата е индиректна но и многу значајна во целокупниот период на развој од дете кон возрасен. Вистински наставник може да биде само оној кој навистина ја сака својата професија, оној кој успешно ќе воспитува со својот личен пример, кој лесно ќе пронаоѓа пат и начин да се допре до средиштето на ученикот и да се радува заедно со своите ученици. Затоа нема позначајна и поблагородна професија од професијата учител.

Воспитувањето е помагање, пред сè, на несвесното и беспомошно дете во неговото развивање за тоа да стане некој кој умее да мисли, сака и работи. Токму заради тоа, ништо чудно што одговорното воспитување бара исклучителна компетенција што се дефинира како: генијален воспитувач.⁷

На децата не им се потребни само учители, туку и пријатели кои со љубов ќе ги придржуваат низ патот на растењето, но истовремено и со решителност. Воспитувањето се состои во тоа да се сака и да се побарува. Покажувањето љубов на детето без да му се постават барања е појава на наивност. Од друга

---

⁶Brophy, J., Good, T., & Nedler, S. (1975). Teaching in the preschool. New York: Harper and Row. 18

⁷Hohmann, M. & Weikart, D. 2002 Educating Young Children: High/Scope 27

страна, пак, поставувањата на задолжителни барања без да им се покаже љубов е форма на крутост и доведува до бунт од страна на младата генерација. Воспитувањето значи да се фасцинираат децата и младите со љубов и вистина, значи да им се предложи исклучително оптимален животен пат.⁸ Компетентниот воспитувач сфаќа дека ученикот најдобро се развива благодарение на контактите со зрелите луѓе. За плодноста на воспитувањето не одлучуваат техниките, методите, стратегиите или дидактичката помош. Во процесот на воспитување најважен е ставот на воспитувачот и неговата врска со ученикот. Благодарение на искуствата од љубовта ученикот е мотивиран да научи мудро да размислува, зрело да сака и посветено да работи. Барањата поставени од страна на воспитувачите не поттикнуваат бунт кај ученикот, туку го мобилизираат себеси да си постави барања, а исто така да стане чувствителен и дисциплиниран кон негативните надворешни притисоци или кон сопствената слабост, кои го загрозуваат неговиот развој, а тоа може да доведе до воспитна запустеност што наставникот треба да ја препознае во нејзината почетна фаза а современиот пристап ќе му овозможи навремено да влијае и да се намалат последиците од таквото однесување.

Голем дел од родителите и наставниците ги вознемирува тоа што во денешно време се случува со децата и младите. Тешко може да му се чудиме на таквиот немир, зашто речиси од година во година расте бројот на ученици зависни од психотропни супстанции, ученици што не се успешни на

---

⁸Calfee, R., & Patrick, C. (1995). Teach our children well. Stanford: Stanford Alumni Association 36

училиште, агресивни и насилни, кои се дел од криминални групи, кои паѓаат во депреси и во состојба да извршат самоубиство. Доаѓа до тоа да некои ученици физички и психички ги малтретираат своите наставници, а адолесцентите ги понижуваат своите родители. Денес набљудуваните кризи во воспитувањето не само што се болни, туку се и зачудувачки, бидејќи на тоа поле би требало да биде подобро, а не се полошо. Од наставниците и воспитувачите се бара сè подобро образование и професионална подготовка, училиштето и центрите за социјална грижа преземаат мерки на тема педагогизација на родителите. Благодарение на истражувањата од областа на развојот на психологијата имаме шанса сè подобро да го разбереме ученикот и да ги спознаеме неговите потреби и фази на развој, активен е штабот на правата на детето итн. Од друга страна, пак, се осудуваат сите форми на насилство кон децата и младите, поголемиот дел од социјалните групи ја декларираат чувствителноста кон судбината на младата генерација, настануваат многу невладини организации кои декларираат посебна грижа за децата и младите.

1.2. Реалистичко разбирање на ученикот во

современиот пристап

Педагогот кој не се раководи според ниедна идеологија, но го набљудува својот ученик, многу лесно ќе забележи дека човекот особено во периодот на развој е нешто големо, но истовремено и нешто ранливо.

Ученикот е голем затоа што е сакан од Бога и од луѓето, а истовремено има способност да научи да сака, мисли и работи. Од друга страна, пак, ученикот е ранлив не само од страна на другите луѓе, туку и од себеси. Човекот е единствено суштество на земјата коешто умее да се повреди себеси. Такво нешто нема да направи ни едно животно. Во врска со тоа воспитувачот-реалист сфаќа дека одвреме-навреме треба да го брани ученикот од себеси и да го сака дури и тогаш кога ученикот не умее да се сака себеси и кога му станува се едно за сопствената судбина. Воспитувачот реалист знае дека ученикот не се состои само од неговото тело, емоции и субјективни уверувања, туку и од неговата морална сфера, духовна, реалистичка и општествена, како и сферата на слободата и вредностите.⁹ Реализмот на воспитувачот се темели, исто така, и на тоа што тој ги познава опасностите во тие сфери на човештвото и критериумите на зрелост. Тој го разбира, на пример, тоа дека ученикот може да стане роб и непријател на своето тело, во меѓувреме зрелиот човек има почит кон своето тело и се грижи за него. Само така тој е во состојба да ја изрази својата љубов кон користењето на своето тело, преку присуство на физичка активност, паметно искористена работливост и разумна чувствителност. Воспитувачот реалист го знае и тоа дека ученикот користејќи ја својата способност за мислење умее да се излаже себеси. Воспитувачот ако не работи совесно ученикот може да ги помеша доброто и лошото или пак потполно да ја изгуби својата морална чувствителност. Моралната зрелост се манифестира во тоа што тој

---

⁹(acentar @mt.net.mk.www.algoritamcentar.com) Проект за модернизација на образованието

умее да ги разликува однесувањата кои што го развиваат од однесувањата преку кои постапува неправедно кон себе и кон другите. Однесувањето кое води кон воспитна запуштеност, наспроти однесување во кое позитивно се развива. Воспитувачот реалист сфаќа дека постигнувањето на физичка кондиција или професионална компетентност не е најважната цел на воспитувањето, затоа што здравиот престапник или нечесниот професионалец не се идеали во ниеден педагошки систем. Воспитувачот реалист знае дека најважната цел на воспитувањето е да се научи ученикот реално да мисли и да сака.¹⁰ Ученикот што не умее критички да размислува, а се обидува да сака, ќе биде наивен и беспомошен, додека пак тој којшто може прецизно и логички да размислува, но не сака или пак не умее одговорно да сака, ќе биде суров и циничен.

Воспитувачот реалист разбира дека во процесот на воспитување не смее на ученикот да му се дозволи да изобилува со слобода во која што тој сè уште не е дораснат. На ученикот не би му требало да му се покаже доверба на тие полиња и работи во коишто сè уште не стекнал способност за свесно и одговорно однесување со себеси. Воспитувачот реалист знае дека не е можно да се воспитува без да се постават барања, прописи и дисциплина, без да се спроведат природните последици на однесувањето на ученикот. Воспитувачот реалист сфаќа дека воспитувањето е истовремено и сакање и барање. Останува уште едно исклучително битно, критериум на реализмот на воспитувањето. Тука воспитувачот реалист има победнички

---

¹⁰(acentar @mt.net.mk.www.algoritamcentar.com) Проект за модернизација на образованието

менталитет. Тоа значи дека тој има храброст на ученикот да му го сугерира само оптималниот пат на животот, патот на елитата, патот на оние кои што сакаат да победат во животот. Воспитувачот реалист е свесен дека сугерирајќи му го средниот пат или пак постапувајќи во линија со тоа што го прави поголемиот дел од општеството ќе воспитува само средни и просечни луѓе. Воспитувачот реалист знае дека барајќи малку нема да постигне ништо, додека пак барајќи многу има шанси да постигне речиси сè. Најголемата штета постмодерната идеологија им ја нанесува токму на децата и младите, бидејќи се повикува на ветувањата кои објективно се очигледна утопија, токму поради тоа се атрактивни и привлечни за незрелите и слабо критички личности, а такви по дефиниција се личностите во годините на развој. За да се применат одговорни воспитувачки методи треба да се вратиме на реалното и целосно разбирање на ученикот. Тоа е единствената, суштински разумна, почетна точка во педагогијата. Всушност, не можеме да воспитуваме некој кој не го разбираме или пак погрешно го разбираме. Прва задача за компетентните воспитувачи е „политички неисправното“ реално и целосно разбирање на ученикот и неговата животна ситуација.¹¹ Воспитувачот треба да е свесен и за големината и за необичноста на својот ученик (тој е некој кој може да се научи разумно да размислува, разумно да сака и да донесува одговорни одлуки), како и за неговите ограничувања и слабости (тој е некој кој умее сам да се повреди). Родителот или воспитувачот би требало потполно да го разбере својот

---

¹¹ Calfee, R., & Patrick, C. (1995). Teach our children well. Stanford: Stanford Alumni Association 23

ученик, треба да ги формира сите сфери на неговата личност, телесната, половата, сексуалната, интелектуалната, емоционалната, моралната, духовната, религиската, социјалната, а исто така и сферата на вредностите и слободата.

Компетентен воспитувач е секој родител, свештено лице, наставник, педагог или психолог, кој гледа на ученикот не преку призмата на модерните идеологии туку на реален и целосен начин. Секојдневните искуства ги потврдуваат зборовите на „Светото Писмо“ коешто го покажува ученикот како некој кој, како библискиот Јосиф, бил предаден од своите браќа во затвор, или пак како некој кој, како синот расипник, одејќи по илузијата за лесна среќа, си заминува од татка си кој многу го сакал. Одговорниот воспитувач е свесен дека воспитувањето не често е и спасување на ученикот од него, пред неговата игноранција, наивност и слабост и дека крајната цел на воспитувањето е доведувањето на ученикот до Христос, најдобриот воспитувач.

1.3. Во современиот пристап воспитувачот воспитува

За време на состаноците и разговарањата со родителите и наставниците, тие што се сметаат за воспитувачи воопшто не ја преземаат функцијата на воспитувач. Како последица на тоа, воспитувањето сега е една од најзапоставените сфери во семејството и во општеството. Родителите често не се присутни или пак малку се присутни во животот на своите деца. Другите пак за возврат не ја примаат тешкотијата на воспитувањето на

систематски и консеквентен начин. И едните и другите најчесто ги забележуваат своите деца дури тогаш кога тие ќе влезат во некоја поголема криза и со своето нарушено однесување гласно повикуваат на присуство и помош од нивна страна. Слично е и во училишните средини каде што наставниците сè почесто се ограничуваат од акција во областа на превенцијата и се обидуваат да интервенираат во ситуациите на криза. Често се обидуваат да им бидат терапевти на своите ученици, меѓутоа забораваат на тоа дека нивната главна задача е образованието и воспитувањето на младата генерација. Намаленото воспитување до интервенцијата кога има криза е праведно според оние ученици кои имаат сериозни проблеми или нарушувања. Меѓутоа, ова се покажува фатално за оние ученици кои се отворени за развој. Ваквиот став доведува до тоа воспитувачите да им постават на младите минимални барања и лесно да подлежат на разочарувања. Гледаат кон учениците преку призмата на нивните нарушени врсници, а не преку призмата на нивните можности и аспирации.

Сето тоа доведува до педагошки идеал да стане средниот ученик оној кој што не прави поголеми главоболки дома, на улица или пак на училиште. Во меѓувреме колку почесто се ограничуваме во воспитувањето за намалување на загубените наместо на промовирање на развојот, толку повеќе и во поголеми кризи паѓаат нашите ученици. Тоа е аналогија што доведува до намалување на нивото на образование, значи надолен развој што гледано во подолга перспектива доведува до интелектуален колапс на младата генерација. Воспитувачот кој се потпира на современиот пристап разбира дека негова прва

задача е мудро и одговорно воспитување на младата генерација, а не намалување на своите влијанија до интервенција во кризата или до намалување на загубите и штетите.¹² Во современиот пристап се користат сите контакти со децата или младите, со цел да им помогне сè подобро да се разберат и сè позрело да се сакаат себеси и другите луѓе. Да се воспитува, значи да се мисли и сака како што мислел и сакал Исус. Во современиот пристап воспитувач на ученикот му го предлага само оптималниот пат за животот, значи патот што е помалку посетен, патот на љубовта и вистината, слободата и одговорноста. Во современиот пристап учениците го прашуваат воспитувачот не за тоа дали одредено однесување е грев, туку за тоа која добрина е вредна да се направи. Тој треба да им објасни дека почитувањето на Божјите заповеди не им ја ограничува слободата, но им дава чесност. Чесно е, всушност, да не се краде, лаже, убива, да не се врши прељуба, да не се сведочи лажно против својот ближен. Во современиот пристап воспитувачот е свесен дека за да воспитува не е доволно да се има право и да се биде компетентен, треба и да се сака.¹³

Ученикот ќе биде склон да ги користи советите на воспитувачот само доколку биде сигурен дека неговата судбина навистина го заобиколува. Таквиот воспитувач има храброст да му укаже на својот ученик на барањата, нормите и идеалите без кои не е можно да се развие, ниту да ја постигне зрелоста, додека

---

¹²Claton, M.K. (1989). Places to start: Implementing the developmental classroom (a VHS videotape). Greenfield, MA: Northeast Foundation for Children 77

¹³Brophy, J., Good, T., & Nedler, S. (1975). Teaching in the preschool. New York: Harper and Row.36

ученикот кој се чувствува сакан е оптимално мотивиран за да ја прими понудената помош.

1.4. Современиот пристап нè штити пред ризиците

Воспитувачот кој на реален начин ги гледа ученикот и средината во којашто живее е свесен за сериозните закани што денес ја демнат младата генерација. Сè почесто среќаваме момчиња и девојчиња кои паѓаат во големи депресии, кои можат да допрат до човекот, имено тие стануваат рамнодушни на сопствената судбина. Поседувајќи реална свесност за ваквиот тип на ризици, современите воспитувачи се покажуваат како ефикасни профилакти, значи некои кои што преземаат иницијатива, што го штити ученикот од проблематичните однесувања или другите форми на криза. Превентивните дејствувања (обид да се спречи нешто, за тоа да не треба да се лекува) во денешно време се донесени на голема врата во училиштата и во другите воспитувачки средини. Воспитувачите секојдневно ги учат своите ученици да го изберат тоа што е полесно или тоа што го прави поголемиот дел од општеството, наместо да го прават тоа што има поголема вредност. Современиот воспитувач има задача да им помага на своите ученици во развивањето на позитивните интереси и пасии, така што тие имаат сопствена хиерархија на вредности, да имаат желба реално да размислуваат и да сакаат и не само на другите да умеат да им кажат „не“, туку и на себеси, на сопствените незрели желби, верувања или наклонетости. Современиот

воспитувач му помага на ученикот во градењето позитивна релација со себеси, со другите луѓе и со Бога, бидејќи ваквиот тип на релации се покажуваат како најефектна одбрана од внатрешните и надворешните ризици. Современиот воспитувач знае дека злото најдобро се победува со добро, дека основна одбрана за децата и младите од проблематичното однесување и од зависностите е нивното учење на уметноста на живот со љубов, вистина и слобода, а не нивно плашење од пиење алкохол или земање наркотици. Тој разбира и дека со своето влијание мора да ги опфати не само учениците, туку и родителите и другите личности кои имаат важна улога во начинот на мислење и однесување на децата.

Голем дел од родителите, наставниците и воспитувачите го занемаруваат воспитувањето и профилактиката или применуваат такви педагошки мерки кои се потпираат на објективна анализа на реалноста, но и на идеолошките фикции. Како ефект на тоа е сè подлабоката криза на младите и неизбежното избегнување на интервенција во криза. Искуството ни покажува дека таквите интервенции се претежно задоцнети. Родителите најчесто интервенираат дури тогаш кога откриваат дека нивното дете е, на пример, наркоман или престапник¹⁴. Слично е и во училиштата, најчесто се реагира дури кога ќе дојде до драстични ситуации (на пр., кога ќе дојде до кражба или насилство) и треба да се викне полиција или пак да интервенираат телевизијата и печатот. Недостигот на соодветна реакција од страна на вработените во училиштата е предизвикан од задолжителната „политичка

---

¹⁴Ekermen N.V., "Psihodinamika porodicnog zivota", Titograd, Pobjeda, 2002 36

исправност“. Педагозите, буквално, се уценувани со слоганите за толеранција или со ниските штети за општеството од нарушеното однесување на ученикот.

Во таква ситуација се чувствуваат беспомошни, а некои луѓе прават сè за да го одржат впечатокот дека во училиштето не се случува ништо вознемирувачко. На тој начин учениците се чувствуваат неказнети, а тоа ја забрзува нивната деморализација, но исто така и деградација на училиштето како образовна средина. На каков начин би требало да постапуваат компетентните родители, наставници, педагозите кога имаме облик на такво однесување како што се посегнување по алкохол, цигари или наркотици, агресија и насилство, крадење и разбојништва, евидентно непочитување на училишните обврски или драстично кршење на другите училишни прописи. Токму заради тоа, ефикасната интервенција во криза треба да се потпира на неколку основни принципи.

Прв принцип - Наставниците би требало да соработуваат со родителите. Доколку ученикот има проблем на училиште, тоа значи дека тој исто така има проблем во семејството. Семејството има решавачко влијание на детето. Педагошкото искуство ни сугерира дека не може да се преземе ефективна интервенција во кризата ако е ограничена само на дејствувањата во училиштето. За жал, соработката со родителите се покажува сè потешка. Тие често преживуваат поголемо ниво на тешкотија отколку тешкотиите што ги набљудуваме кај нивните деца. Таквите родители ги игнорираат индикациите на наставниците, ги негираат фактите, наивно ги оправдуваат своите деца,

како и себеси. Најмногу се обраќаат за помош до оние специјалисти кои како и тие ги игнорираат проблемите што постојат или пак предлагаат лесно „разрешување“ на проблемот, како на пример пишување на потврди за хиперактивност. Покрај тоа, вредно е да се разговара со такви родители и конкретно да им се укаже на проблемот. Учениците кои имаат проблеми вреди да се посетат дома, а ако се потврди некоја посериозна закана во нивниот развој треба да се обратиме на полицијата или на другите институции кои ги заштитуваат малолетниците. Меѓутоа, тогаш кога родителите на ученикот што преживува криза ќе прифатат да соработуваат со училиштето, треба да им се помогне за да се пронајде причината за таа криза и да се реагира на однесувањето на детето многу позрело отколку претходно.

Втор принцип - Наставниците треба да знаат дека улогата на училиштето не е да ги ресоцијализира нарушените односи на учениците, туку неговата главна задача е дидактика и воспитување, во согласност со дидактичката и воспитувачката програма на даденото училиште. Наставниците треба внимателно да ги дијагностицираат проблематичните ученици, прецизно документирање на нивното нарушено однесување и испраќање на таквите ученици до соодветни специјалисти или установи.

Трет принцип - Во лицето на нарушеното однесување на некои ученици во училиштето треба најпрво успешно да се штитат оние ученици кои се жртви на насилството и деморализацијата. Дури по исполнувањето на овој услов треба да се размисли како да им се пружи педагошка помош на

оние ученици кои вршат насилство. Овој принцип се однесува не само на училиштата, туку и на сите средини во кои се наоѓа детето. Сепак, во училиштата треба да се респектира исклучително цврсто и консеквентно, бидејќи инаку училишната средина ќе стане место за ширење на патологија и неправда. Агресивното однесување на одреден број ученици не е случајно дело, но сведочат за тешкотиите и неправдите што тие ги доживуваат во своите семејства. Со други зборови, „ученикот целат“ има потреба од помош и тоа обично многу поспецијалистичка и подолгорочна отколку неговата евентуална жртва. Сепак, обврската на давање помош на жртвата има секогаш предност пред обврската на давање помош на „целатот“ дури и ако и тој е жртва, бидејќи ги пренесува последиците од негативното влијание на семејството или врсниците. Современiot воспитувач знае дека колку повеќе неговиот ученик изгледа незрел, колку повеќе тој прави грешки, толку повеќе „тврда“ љубов треба да му се покаже, на пример преку разоткривање на неговите грешки или преку укажување на природните последици на неговото негативно однесување (пр. лоши оценки, повторување на година, отстранување од училиште). Доколку ученикот не ја прифаќа воспитувачката помош, за него последна шанса за развој ќе биде преку страдање кое произлегува од неговите направени грешки. Утопија се слоганите за воспитување без стрес. Основа на ефикасната интервенција во криза во училиштата е љубовта кон ученикот и консеквентната употреба на принципот максимална

поддршка за однесувањето на зрелите и одговорните и нула толеранција спрема однесувањата кои не се соодветни со училишните прописи.¹⁵

1.5. Во современиот пристап се применува

терапија на љубовта

„Љубовта се заснова на тоа да се поддржат оние кои се однесуваат благороднички, да се предупредат оние кои грешат и да не штити од оние кои се обидуваат да ни нанесат неправда“.

Понекогаш проблемите и тешкотиите на ученикот достигнуваат толкава големина што не е доволен ни најмудриот совет или кризна интервенција. Во таква ситуација е потребна терапевтска интервенција. Современиот воспитувач влијае како терапевт кога ја употребува најосновната терапија од која што има потреба ученикот, терапијата на љубовта. Доведувањето на ученикот до вистинска љубов е најефикасен начин на воспитување и најефикасна форма на терапија. Посебна задача на педагогот во овој поглед е помагањето на ученикот себеси да си ја прости неправдата, како што и сам згрешил, за да ја прифати сопствената хиерархија на вредности, а не моменталното задоволство или желбата за агресивно реагирање.

„Наставниците им помагаат на учениците да го разберат светот, а воспитувачите им помагаат да го разберат и засакаат човекот“.¹⁶

---

¹⁵Calfee, R., & Patrick, C. (1995). Teach our children well. Stanford: Stanford Alumni Association46

¹⁶Calfee, R., & Patrick, C. (1995). Teach our children well. Stanford: Stanford Alumni Association19

Воспитувачот на третиот милениум треба најпрво да биде реалист, значи некој што „оди по земја“. Тој мора да биде отпорен на сите идеологии и притисоци на „политички исправните“ средини и трендови. Тоа е можно кога воспитувачот го разбира својот ученик и неговата егзистенцијална ситуација на реален и целосен начин. Таквиот воспитувач реално ја гледа целта на воспитувањето и методите со кои се служи (главно, ја применува позитивната мотивација, но и се изложува на ризици и наметнува природни последици на грешките што ги направил ученикот). Воспитувачот во врска со модерните предизвици е реалист, а не персоналист. Тоа значи, тој разбира дека ученикот е личност, и со тоа некој кој е способен за живот исполнет со љубов и одговорност. Понатаму, разбира дека критериум за зрелост на ученикот не може да биде ниту социјализацијата (прифаќање на одредени општествени улоги), а ниту индивидуализацијата (одвојувањето на себе си од контакт со другите луѓе), тука би требало да биде персонализацијата, односно формирањето во интегрирана и зрела личност способна за примање љубов од страна на други луѓе, а исто така и давање љубов на другите како и грижа за нив. Воспитувачот го почитува фактот дека ученикот е личност кај која психофизичкиот аспект е присутен во секоја негова работа. Тој му помага на ученикот да постигне вистинска интеграција, значи да ги вклучи сите големини на човештвото во еден хармоничен проект на животот, прифатен на свесен и одговорен начин.

1.6. Современиот пристап и емпатијата

Современото воспитување бара нешто повеќе отколку само отвореност и искреност кон ученикот и помагањето на децата и младите за да ги научат сличните ставови, бара свесно и прецизно бирање на зборови и однесувања соодветни со единствената ситуација и чувствителност на ученикот.¹⁷ Најверојатно сите воспитувачи сфаќаат дека детето има свое специфично минато и дека е потполно единствено, поради што бара индивидуален пристап. За жал, многу од возрасните подlegнуваат на илузијата дека умеат речиси спонтано да претпостават што се случува внатре во ученикот. Тогаш тие мислат дека немаат потреба од познавање на некакви специјални компетенции. Меѓутоа, набљудувајќи ги учениците од надвор се потпираме единствено на претпоставките кои најчесто се покажуваат погрешни. На секој воспитувач му е потребна подеднакво вредна колку и тешка вештина на внесување во единствената животна ситуација или во единствените можности и тешкотии на ученикот. Таквиот вид на вештина го нарекуваме емпатија. Тоа значи способност за внесување во она што ни го зборува другиот човек. Можеби ни изгледа дека да се разбере комуникацијата на оние кои разговараат е проста работа за која нема потреба од некои специјални вештини или висок степен на зрелост. Всушност, доволно е да се имаат уши за да се слушне вербалната комуникација или пак очи за да се види невербалното испраќање.

---

¹⁷Claton, M.K. (1989). Places to start: Implementing the developmental classroom (a VHS videotape). Greenfield, MA: Northeast Foundation for Children 74

Овојпат имањето на слух ни гарантира, единствено, можност за регистрирање на звуците. Сепак, тоа не значи дека умееме да се внесеме во она што ученикот сака да ни го каже или да го разбереме неговиот внатрешен свет што го споделува со нас. Примената на емпатија значи способност за внесување во единствениот свет на ученикот. Таа е вештина за навлегување во внатрешноста на ученикот, гледање на неговиот живот од негова перспектива, од перспектива на неговото специфично минато, личност, потреби и ситуации во коишто тој се наоѓа. Емпатијата е способност за внесување во тоа што за дадена личност значи живот, постоење радост, болка, минато, сегашност и иднина, контакт со себеси или со другиот човек. Условно кажано, емпатичното слушање се заснова на тоа да се дозволи внесување во светот на мисли и доживувања на другиот човек, така што ќе изгледа како тој да нè внел во својот дом да ни покаже како е изграден и уреден. Во современиот пристап воспитувањето до степен на зрелост е невозможно без емпатиско внесување во ситуацијата на ученикот. Воспитувачот кој се ограничува само на гледање на ученикот преку призмата на надворешното однесување не е во состојба да изгради правилна воспитувачка врска.¹⁸ Од друга страна пак, постои ризик дадениот воспитувач да ја разбере емпатијата на површен начин или дури и на погрешен. Основната грешка во тој поглед се заснова врз верувањето дека емпатијата е во релација со воспитувањето како точката на дестинација, а не само излезна точка. Тогаш наставникот се ограничува само на пасивното внесување во мислите и доживувањата на ученикот и како

---

¹⁸Cohen, D. H. (1972). The learning child. New York: Pantheon Books82

последица на тоа не му дава комплетна помош и поддршка. Ограничувањето на внесувањето во ситуациите на ученикот би било појава на наивност на воспитувачот, бидејќи децата се луѓе кои сè уште не се доволно зрели, а нивните субјективни верувања и чувствувања бараат формирање и често коригирање. Емпатијата не е цел, туку средство за градење на врска во воспитувањето, во кое ученикот ќе се чувствува разбран и прифатен со својата единственост, а исто така ќе може подобро да се разбере себеси или да заземе став кон сопствените мисли, желби и доживувања. Во современиот пристап не само што се внесува емпатијата, туку со неа и се служи зрело компетентниот и одговорен воспитувач, го разбира ученикот на целосен и реален начин. Оној кој ги сфаќа не само можностите на ученикот, туку и неговите ограничувања и опасности на кои што е подложен може на мудар начин да го искористи знаењето добиено благодарение на вештината за емпатиско внесување во ситуацијата на другиот човек.

1.7. Основи на современото воспитување - методи

„Воспитувачот треба да му го покаже на ученикот оптималниот животен пат. Каков било пат ученикот може сам да си пронајде“.¹⁹

„Зрелиот воспитувач нема ништо против тоа неговите ученици да бидат уште позрели и посреќни од него“..²⁰

Денес како најпопуларни грешки во педагогијата се апсолутизирањето на толеранцијата и прифаќањето, а исто така истакнувањето на правата на

---

¹⁹Gibbs, J. (1994). Tribes. Santa Rosa: Center Source Publications bbs, J. 19

²⁰Gibbs, J. (1994). Tribes. Santa Rosa: Center Source Publications19

децата или учениците без истовремено да се истакне тоа дека детето мора солидно да ги исполни своите обврски. Како последица на употребата на овој вид на подеднакво пријатни колку и наивни методи сè повеќе ученици стануваат егоисти, арогантни и агресивни. Тие стануваат неспособни дури и за најосновните обврски во домот, на училиште или во општествената средина. Како последица на тоа, нивниот развој е или нарушен или блокиран. Методите на воспитување можат да бидат плодни и да го поддржат вистинскиот развој на децата и младите само кога не произлегуваат од нечии субјективни чувства или од актуелната „политичка исправност“, туку од анализираните факти. Тука станува збор за фактите кои се однесуваат на потребите и можностите на ученикот и животната ситуација во којашто тој се наоѓа.

Позитивна ситуација за работа на себеси

Воспитувањето не се покажува ефикасно доколку се потпира на присила, наредување и забранување, на преплашување или контролирање. Ваквиот вид методи единствено предизвикуваат бунт и отпор од страна на учениците. Токму заради тоа, основен метод на ефикасно воспитување е користењето на позитивната мотивација. Прва метода на воспитувањето е помагањето на ученикот во тоа тој да открие дека целиот труд на воспитување и самовоспитување е мотивиран од љубовта. Современиот воспитувач умее да го убеди ученикот дека тој е неотповикливо сакан од Господ и од луѓето. Таквиот воспитувач умее да го фасцинира ученикот со перспективата на развојот и растењето до светост. Исто така, умее да предизвика ученикот да стане свесен дека во неговите раце се наоѓа

непроценливо богатство, односно неговиот живот. За да воспитуваш не е доволно да си во право, треба и да сакаш.

Мудрата љубов од страна на воспитувачите најефикасно го мотивира ученикот за преземање напор и за трпеливо преземање труд без којшто нема развој. Ученикот кој не се чувствува сакан станува инертен на својата судбина и не е во состојба да ја прифати дури и најмудрата помош.²¹ Додека, пак, ученикот кој се чувствува како богатство во очите на Господ и на воспитувачот сам си поставува барања и е оптимално мотивиран за работа над себеси.

„Во воспитувањето треба да се користат оние аргументи со кои се убедува ученикот, а не воспитувачот“.

Современиот воспитувач треба да е свесен за тоа дека младите ги толкуваат неговите зборови и аргументи на селективен и искривен начин. Тој умее да ја покаже вистината многу едноставно, а истовремено и прецизно, така што учениците ја разбираат таа вистина дури и тогаш кога поради некоја причина не сакаат да ја разберат или признаат? Воспитувачот треба да користи прецизен, конкретен и недвосмислен јазик. Тој комуницира толку прецизно што ученикот има само две можности; да ја разбере и прифати вистината којашто ја слуша или да ја разбере и отфрли. Меѓутоа, нема можност да одлучи дека тој има право, а не воспитувачот. Воспитувачот треба да применува јазик кој изразува отвореност и искреност. Тоа значи дека

---

²¹Charney, R. S. (1992). Teaching children to care. Greenfield, MA: Northeast Foundation for Children.25

никогаш не треба да му сугерира на ученикот, бидејќи одредени вистини или појави кои се однесуваат на животот и развојот на човекот се табу теми и не треба да се прифатат и не би требало да се зборува за нив. Начинот на разговарање со децата и младите не само што треба да биде директен, туку и природен. Воспитувачот би требало секогаш да применува политички и деликатен јазик. Меѓутоа, никогаш не треба да применува двосмислен и лекомислен јазик. Воспитувачот треба да користи јазик кој се отповикува од искуствата и аспирациите на своите ученици.²²

Современото воспитување значи формирање на зрели ставови, поставување на мудри и задолжителни барања приспособени на нивните години, ситуација и однесување.²³ Мора да им помогнеме на децата и младите да го откријат очигледниот факт дека формирањето на зрели ставови и однесувања не е можно без да се преземе напор, без да се откажат од моменталното задоволство. Треба да им помогнеме не само да го преземат вистинскиот напор, туку истовремено да разберат дека поставувањето на мудри барања на себеси е основна манифестација и тест за зрела љубов кон себеси. Оној кој не си поставува барања го потценува својот развој и паѓа во криза. Одговорниот воспитувач е наполно свесен за тоа и затоа го фасцинира ученикот со таквите перспективи за развој, за кои што вреди да си поставиш барања.

---

²²Charney, R. S. (1992). Teaching children to care. Greenfield, MA: Northeast Foundation for Children.25

²³Austin, T. (1995). Changing the view. Portsmouth: Heinemann 27

Современото воспитување бара родителите и воспитувачите да ги извлечат природните последици на грешките што ги прават учениците. Лагата, мрзливоста, лекомисленоста, долготрајното гледање телевизија или влегувањето во групи на негативни врстници, сето тоа би требало да биде причина за одредени последици: губења на доверба од страна на родителите, лоши оценки на училиште, одземање на џепарлакот, зголемена контрола, опоменување итн. Современото воспитување е покажување на врската помеѓу одредено однесување и природните последици. Тоа е еден од најтешките аспекти во современата педагогија, бидејќи голем број ученици подлегнуваат на магичното размислување за можноста на одделување на сопственото однесување од неговите природни последици. Во современото воспитување нема да се дозволи ученикот да живее во заблуда дека може да биде, на пример, агресивен, неучтив и да лаже и покрај тоа да има позитивни меѓучовечки врски и да биде среќен човек. Во современото воспитување преку постојаната работа над себеси и проширувањето на своите компетенции, воспитувачот треба да направи сè за да не стане извор на стрес за ученикот. Меѓутоа, не може да ги бране учениците од оние стравови и страдања кои се последица на нивната слабост, наивност или грешки. Страдањето кое е мудро искористено од воспитувачот, му ги отвора очите на ученикот. Го учи на разликување на доброто од злото, на вистината од лагата, на развојот од паѓањето во криза. Сфаќа дека е подобро ученикот да страда кога греша отколку и понатаму да греша. Страдањето не е

драматично, тоа е болна информација којашто може да стане мотив за мобилизација и почетна точка за развој.

1.8. Современи митови за воспитувањето

„Компетентен воспитувач е оној кој умее да го спаси ученикот од себеси, од неговата игноранција, наивност и слабост“ (Марек Гевецки)

Разоткривањето на антивоспитувачките системи е прв услов за грижа кон учениците. Во педагогијата се појавува истиот принцип како и во медицината, пред сè, да не се наштети. Ќе ги разгледаме најпромовираните сегашни фикции и митови содржани во денешните педагошки системи, системи кои им нанесуваат најголема штета на децата и младите.

Митот за спонтан развој и самореализација

Веќе неколку десетици години, „идеолошки исправните“ педагози и психолози ја поддржуваат наивната теза дека ученикот има внатрешна хармонија и е неконфликтен, така што тој успева да се развива без напор и дисциплина, без помош од страна на воспитувачот и без работа на себеси. Овој тип на воспитување го претставува Rousseau, а во 20 век и Carl Rogers. Никој од нас никогаш нема сретнато некого кој стана зрел човек на спонтан начин и без напор, но митот за спонтаниот развој и понатаму живее.

Митот за воспитување без стресови

Тој е, исто така, апсурден и наивен, како и претходниот мит. Очигледно е дека воспитувачите треба да прават сè за да не станат извор на стрес за своите ученици. Сепак, доколку учениците се однесуваат на начин со кој што нанесуваат неправда кон себеси и кон другите, тогаш тие имаат потреба од повратна информација во форма на стрес и страдања. Мит е и убедувањето дека детето или тинејџерот успеваат да извлечат позитивен заклучок од направените грешки и ефикасно да се одлучат за промена на своето однесување без да имаат мачни последици од тие грешки. Фактите доведуваат до тоа дека на милиони луѓе дури и најголемите стресови не им се доволни за да престанат да си нанесуваат неправда себеси. Класичен пример за тоа е големиот број алкохолочари и наркомани, кои и покрај големите страдања не се ослободуваат од зависноста.

Мит за воспитување без неуспех

Тоа е следниот мит што не соодветствува со фактите. Никој од нас не сретнал родител или пак други воспитувачи кои во своите дејствувања во областа на воспитувањето деца и млади никогаш не претрпеле барем најмало разочарување. И покрај најзрелиот став на возрасните луѓе, некои ученици покажуваат рамнодушност или пак бунт, а често дури и цинизам. Илустрација од Библијата за ваквиот мачен факт е приказната за синот расипник којшто заминал од татка си, иако овој му покажувал голема љубов.

Мит за слободата, демократијата, толеранцијата, како највисоки вредности на човекот

Овој мит сега е толку популарен колку што е и апсурден. Слободата може да се искористи толку погрешно што дури може и да се изгуби. Давањето апсолутна моќ на толеранцијата значи забрана да го правиме тоа што нè прави различни, што нè развива, од тоа што ни штети, потоа значи забрана на критичното размислување и забрана на некритичната наивност. Доколку љубовта, вистината и одговорноста не бидат највисоките вредности за човекот, тогаш слободата, демократијата и толеранцијата ќе нè доведат до самоуништување. Ова особено се однесува на оние ученици кои сè уште се недоволно зрели и подложни на идеолошките митови од типот „правете што сакате“.

Мит за субјективизмот како основа на воспитувањето

Тоа е мит кој што во модерната педагогија не е помалку апсурден и опасен од претходните. Очигледно е дека секој од нас на себе својствен начин се доживува себеси и светот што го опкружува. Исто така, очигледно е и тоа дека колку повеќе е недоволно зрел и вознемирен еден човек, толку повеќе се незрели и вознемирувачки неговите субјективни уверувања и доживувања. Субјективните погледи и уверувања на дадената личност можат да бидат толку изопачени што таа губи контакт со објективната реалност. Токму заради тоа една од главните цели на воспитувањето е помагањето

на ученикот во набљудување на реалноста што го опкружува и во донесувањето на логички заклучоци од тоа набљудување. Воспитувањето е и помагање на ученикот да научи да ја препознае реалноста и да не подлегне под субјективни уверувања и магични мислења. Подлегнувањето на учениците на модерните митови и идеолошки притисоци доведува до исклучително болни последици за нив. Како никогаш досега во историјата на Европа имаме меѓу младите голем број зависници од алкохол и наркотици, престапништва и самоубиства, голем број емоционално нарушени млади луѓе неспособни за формирање семејство, па дури и неспособни за професионална работа. Сепак, и покрај големото мачење на толку голем број млади луѓе, значаен број педагози и понатаму не реагира на ваквите факти и ги поддржува ирационалните митови за воспитување преку недостаток на воспитување.

2. СТРАТЕГИЈА НА ПРЕВЕНТИВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА

Појавата на исклучување на можноста за повторување на некоја акција, со цел да не се појави некоја несакана случка во дадена популација или, пак, кај личност во ризик се нарекува превенција²⁴.

Во конкретна смисла на зборот, превенцијата претставува постапка или акција што се презема со цел да се спречи нешто, односно превенцијата е состојба која е последица на заштита од нешто.

Стратегијата можеме да ја дефинираме како план на однесување или акција што се спроведува низ операција за решавање на некои проблеми или за постигнување на некоја цел.²⁵ Оттука можеме да заклучиме дека подразбира свесна акција и однесување. Секоја стратегија опфаќа:

- анализа на постоечката состојба;
- содржина, методи и постапки за утврдување на целта;
- извршители и носители на одговорноста;
- рокови;
- носители и инструменти на вреднување на резултатите;
- трошоци и постоечки ресурси;
- можни тешкотии и начин на нивно решавање.

---

²⁴. D-r Josipa Basic „Teorija na prevencija,, 2009 307,)

²⁵www.prevention.psu.edu преземено март 2013

Некои превентивни интервенции се насочени на поддржување на позитивниот развој, а други на пренасочување на нивниот развој кон позитивни резултати. Бидејќи развојот тече низ интеракција, некои превентивни интервенции се насочени на поединецот и околината, превентивната интервенција мора да се фокусира на овозможување услови во кои младиот човек ќе може да ги почувствува различните видови на интеракција кои промовираат позитивни развојни резултати.²⁶

Некои најважни исходи претходно мора да вклучуваат:

- интеракција, која ги вклучува децата и младите во продуктивна активност;
- интеракција, која вклучува набљудување на возрасните и супервизија на однесувањето и активностите на младите;
- интеракција во која, возрасните конзистентно и грижливо го одобруваат просоцијалното однесување и даваат негативни санкции за антисоцијалното однесување;
- интеракција со возрасните и врсниците, во која се даваат и примаат емоционални поддршки и практични совети;
- интеракција меѓу младите и возрасните така што младите се прифаќаат како личности со искуство, со единствена свест, втемелена на темпераментот, полот, социјалните, културните и семејните причинители.

Заедниците кои имаат капацитет и сакаат да вложуваат во такви проекти за поставување на стратегија за превенција мора истовремено да дејствуваат на

---

²⁶. (d-r Josipa Basic, Ferik M. Kranzevik V., „Od primarna prevencija do rana intervencija. 302-. 2002)

повеќе нивоа. Тешко може да се замисли реализацијата за превенција на нарушување во однесувањето и ризичното однесување кај децата и младите ако не се знае следново:

- да се знаат величината и содржината на проблемите со кои и за кои сака да се заштити;
- да се започне што е можно побрзо во однос на проблемот и во однос на возраста (да се интервенира во раното детство или уште од раѓањето);
- во решавањето на проблемите кај децата и младите се вклучуваат возрасните и средината (преку проценување на нивните ризици и однесување, како и причинителите од кои зависи нивното дејствување во превентивната интервенција).

2.1. Превенција насочена кон детето

Теориската подлога за превентивна интервенција насочена на децата и младите ја сочинуваат разбирањата и резултатите од истражувањето, како процес и исход од нормалниот детски развој. Посебно се изучуваат индивидуалните разлики во процесите и исходите кои можат да бидат поврзани со раните сигнали и стабилизирањето на проблемите во однесувањето. Исто така, во развојната психопатологија се репрезентира теоријата и емпириската претпоставка за разбирањето зошто развојот оди „наопаку“ кај некои деца, а не кај други деца, кои имаат слични искуства и свест.²⁷ Треба да ги разбереме индивидуалните разлики кои понекогаш можат да бидат сериозни сигнали за појавување на проблеми во раното детство.

---

²⁷Mejovšek, M., „Problem primjene rezultata empirijskih istraživanja na području defektologije“, Defektologija, 85, 1987

Досегашните знаења и практични искуства во подрачјето на превентивните програми чијашто цел е да се влијае во позитивниот развој, развивањето на потребните социјални вештини, воочување на првите манифестирања на ризично однесување можат да се класифицираат со помош на повеќе фактори:

- програми за позитивен развој;
- програми за превенција на воспитната запуштеност;
- различни содржини, цели на програмата (комуникациски вештини, социјално-емоционални, отпорност, решавање на проблеми, донесување одлуки, врсници со врсници);
- специфична програма за одредени облици во нарушувањето или ризично однесување (агресивност, насилство);
- превентивни програми во однос на нивото на превенција.

Во изучувањето на многу програми кои го промовираат позитивниот развој и вложуваат заштитини механизми на детскиот развој се издвојуваат најважните кои имаат емпириска вредност:

- промоција на позитивните односи;
- јакнење на отпорноста;
- промоција на социјалните, емоционалните, когнитивните и морални компетентности;
- втемелување на самодовербата, духовноста, позитивниот идентитет;
- верување во иднината;
- грижа за препознавање на позитивното однесување;

- втемелување на просоцијални норми (здрав стандард на однесување).

Резултатите од многу истражувања на менторската програма покажуваат дека младите кои партиципираат во менторските односи имаат многу позитивни вредности, тие вредности се однесуваат на добар однос кон училиштето, намалена употреба на алкохол и дрога, подобрување на социјалните односи, повеќе искрени односи и подобра комуникација со родителите.

„Ментор“ е водечко национално движење кое ги поврзува младите во САД со грижливите возрасни ментори. Најпознатата менторска програма во светот што почнува да се користи кај нас.

2.2. Превенција насочена кон семејството, родителите

Во поново време се истражува и улогата на семејството во развојот на детската психопатологија. Ваквото истражување се заснова на идентификацијата на ризичните причинители спрема заштитните причинители во семејната средина и тоа како модел за објаснување на влијанието на семејството во ризичниот развој на детето и младите. Во таа смисла можат да се издвојат четири психопотенцијални модели кои ја објаснуваат улогата на семејството (Дадс, 1995).

Првиот модел е насочен кон поединците и нивната ранливост, симптомите и карактеристиките кои се поврзани со дисфункциите и нарушувањата. Насоченоста на поединецот и објаснувањето на неговите карактеристики во овој случај се однесуваат подеднакво и на детето и на родителите.

Вториот модел е одреден на знаењата кои произлегуваат од подрачјето на социјалното учење. Тие опишуваат како луѓето се однесуваат и какво е однесувањето – меѓусебно, функционално поврзано и како се одвива учењето и јавува во контекст со интерперсоналната динамика.

<i>Пример на универзална, селективна и индицирана програма, наменета на семејството</i>			
Возраст	Универзална програма (општа популација)	Селективна програма (популација во ризик)	Индицирана програма (популација во криза)
0 – 5	Да се направи родителството да е удобно	Програма на посети во семејства во тек на пренаталниот период и рано детство	Помош на непослушните деца
6 – 10	Подготовка за години без дрога	Семејството и училиштето заедно	Фокусирање на семејството
11 – 18	Родители кои се грижат	Програмата преминува во адоlescенцијата	Кратка стратегиска семејна терапија
0 – 18	Анонимни родители	Програма за воспитување посветена на родителите	„Градители на домот“

Според третата теорија објаснувањето се насочува кон семејството, како е тоа поединечно структурирано и како тоа функционира.

Четвртиот модел е темел на социолошките теории, посебно малите групи, внатре во широкото културолошки и економски структури.

Важно е тоа што сите модели се независни, но влијанието на секој од нив може да се манифестира во индивидуалните нарушувања низ кои било наведени модели, карактеристики на членовите на семејството, социјалното учење, карактерот на социјалната заедница.

Во еден труд, Скалар размислува вака:

- Ако сакаме семејството да функционира така што ќе „раѓа“ здрави, урамнотежени личности за живот, треба да го оспособиме потомството;
- Ако сакаме да влијаеме превентивно во смисла на спречување на душевни болести, нарушувања, болести на зависност и депресија;
- Ако сакаме да го спречеме жариштето на социјалното зло, жаришта кои продуцираат индивидуална психопатологија и социјална патологија;
- Ако сакаме да ја спречиме сегашната криза во многу семејства да не прерасне во постојана криза;
- Ако сакаме во секое семејство да го подобриме квалитетот на животот.

Тогаш во духот на еколошкиот состав, во развојот на човекот важно е да се постави пример, квалитетен состав на превентивна интервенција, која ќе биде осмислена и имплементирана да го опфати секое семејство во ниво на неговите потреби и ризици.

Освен правецот во кој се набљудува семејството како „ризичност“ за појавување на нарушување во однесувањето кај децата и младите мораме да ја спомнеме и улогата на семејството како заштитен фактор кој ја намалува веројатноста за појавата на какви било облици на ризично однесување помеѓу децата и младите.²⁸

Можеме да заклучиме дека има многу работа во одредувањето и пронаоѓањето модели за превентивна интервенција, насочени на семејството.

---

²⁸Roberts M.C., “Model Programs in Child and Family Mental Health. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey, 123 1996

2.3. Превентивна интервенција насочена кон училиштето

Освен семејството или со него и по него, најприродно опкружување во развојот и функционирањето на децата и младите секако е училиштето и училишната средина (со сите свои предности и недостатоци).²⁹

Училиштата денес се среќаваат со голем број предизвици во воспитувањето и образувањето на децата и младите. Освен осигурувањето на основните академски знаења и вештини, училиштето го промовира и развојот на карактерот на училиштето и понатаму им се дава примарна улога во решавањето на многу социјални проблеми помеѓу децата и младите. Јасно е и тоа дека училиштата се клучни во превенцијата на социјалните и здравствени проблеми на децата и младите. Нивниот мандат не е лимитиран само на академското постигнување, тие се за друштвото јавен механизам за социјализација, влијаат на личниот развој, истовремено едуцираат и социјализираат.³⁰

Негативните статистики и секојдневната пракса довеле до потреба да се применуваат голем број разновидни програми за промоција на позитивниот развој и превентивни програми во училиштата и во претшколската средина.³¹ Времето на претшколската возраст е многу важно за нивниот позитивен развој и снаоѓањето во социјалната околина во која се вклучуваат и во која учествуваат од раното детство. Поради тоа овие искуства се многу важни за понатамошните исходи, низ

---

²⁹Basic J., Fezic M. Kranzelic V., "Od primarne prevencije do ranih intervencija", Kranzelic Taura V., "Programi na prevencija i rana intervencija u skolskoj sredini", 2002 302

³⁰Edukacisko rehabilitaciski fakultet, Sveucilista u Zagrebu, 2002 205

³¹www.preventioncentar.net преземено март 2013

развојните фази и животното определување во иднина. Во многу истражувања е докажано дека децата покажуваат разни проблеми во однесувањето, а со тоа е зголемен ризикот за развој на воспитна запуштеност во иднина. Поради тоа Венер (2003) смета дека во училиштето треба да се спроведе развојна програма што треба да се насочи кон:

- Развивање на детските способности;
- Потенцирање на добрите страни, она во што детето успеало;
- Зајакнување на самодовербата и самопочитта;
- Осамостојување, развивање на интерес на интерес и моќ;
- Слободна иницијатива и независност.

За успех во образовниот процес не се доволни само когнитивните вештини, како вештини за решавање на проблеми, туку и социјалните компетентности во облик на општо прифаќање на таа способност, но и остварување и одржување на добрите односи со врсниците и возраснит.³² Различни автори наведуваат различни заштитни причинители, но повеќето се согласуваат дека тоа се клучни елементи кои влијаат на позитивниот здрав развој или, пак, на неговиот застој. Тоа се: некои знаења, вештини и лични карактеристики, карактеристики на средината.

Во овие две подрачја како заштита и заштитни причинители се истакнуваат:

---

³²BasicJ., Fezic M. Kranzelic V, "Od primarne prevencije do ranih intervencija", Edukacisko rehabilitaciski fakultet, Sveucilista u Zagrebu, 2002 303

- Социјална, емоционална и когнитивна компетентност;
- Приврзаност со училиштето и доверба во учителот;
- Способност за создавање и одржување на квалитетни односи во училиштето;
- Присуство на важни возрасни личности во училиштето;
- Високи очекувања од ученикот;
- Поддржувачко и мотивирачко училишно опкружување.

Училиштето како средина за позитивен развој на детето, како и важна институција за превенција на нарушувања во однесувањето и ризичните однесувања кај децата и младите може да стане ако се насочи на неколку области (Kranzevic Tavra V „Programi na prevencija I rana intervencija vo skolskata sredina 2003):

- Водење на училиштето (квалитетно водство, соодветна атмосфера);
- Академски постигнувања (високи очекувања и академски успех на сите ученици);
- Дисциплински стандарди (наградување и мотивирање, дисциплински стандардни кои се цврсто, праведно и доследно поставени);
- Вклучување на сите вработени и ученици (сите активно да се вклучат во процесот на учење);
- Соработка, внатре и надвор од училиштето (вклучување на родителите, во работата на училиштето и едукацијата на децата);
- Сигурно физичко опкружување.

Може да заклучеме дека училиштето има примарна мисија во развојот на академските и социјални вештини кај учениците, во намалувањето на воспитната запустеност кај учениците. Училиштата треба да се насочат кон социјално-емоционалните проблеми и препреки кон учењето, кои постојат кај многу ученици.³³ Голем број ученици не можат да се фокусираат на учењето додека претходно не се насочат кон нивните социјални и емоционални проблеми.

2.4. Планирање и имплементација на превентивните програми

За успешна превентивна програма одговорни се повеќе причинители кои се наоѓаат во секоја фаза на планирањето и програмирањето: од почетокот размислени и поставени идеи за превентивна интервенција, преку анализа на проблемите и проблемската ситуација на која сакаме да влијаеме, разработка на програмата, практична примена до евалуација на спроведената програма. Планот (според Анич, 2004 година) означува однапред утврден збир на мерки кои се предвидуваат за остварување на одредени задачи и време во кое треба да се извршат или е тоа замисла за тоа што треба да се направи, за да се постигне саканата цел. Планирање значи да се направи нацрт, план, проект, разработка на мерките и утврдување на времето за завршување на задачата. Квалитетот на планирањето зависи од квалитетот од претходно собраните податоци. За добро планирање е важно претходно да се направи анализа на проблемите или однесувањата до кои дошло, туку и да се постават превенциски цели. Процесот на планирање според Ван дер Пастел (2007) ги вклучува следниве чекори:

---

³³Kranzelic Taura V., "Programi na prevencija i rana intervencija u skolskoj sredini", 2002

- Проценка на потребите;
- Воспоставување цел на превенцијата;
- Одредување индикатори;
- Предвидување на потребните сретства;
- Утврдување на изворите за финансирање;
- Поделба на задачите;
- Имплементација;
- Проценка (евалуација);
- Приспособување на програмата.

Во првиот чекор се оценуваат потребите на проблемот односно се одредуваат приоритетите според кои ќе се насочува превентивното дејствување.

Се утврдува епидемиолошката слика на проблемот, неговата сериозност и се утврдуваат облиците на однесување. Целта се поставува во склад со проценката на проблемот. Проблемите мора да се претворат во цели кои мора да бидат толку јасни за да се со сигурност процени дали е целта остварлива или не. При одредување на целта неопходно е да се постават некои критериуми, бидејќи тоа е важно за да целта биде конкретна, насочена кон решавање на проблемот и остварлива. Во третиот чекор каде што се одредуваат индикаторите се продолжува операционализацијата на целта, се класифицира или се дели на неколку цели кои се презимаат за да се оствари крајната цел. Во четвртиот чекор се проценуваат потребните средства и начинот на којшто можат да се осигурат. За да се оствари превентивната програма, потребно е да се утврдат изворите на финансиски средства. Тие би можеле да бидат од владата,

приватни средства или собрани од јавноста преку кампања и сл. Кога се поготвува програмата за превенција важно е добро да се поделат задачите, за да се процени дали постои доволно квалитетен ресурс за спроведување и дали може интервенцијата квалитетно да се спроведе. Со помош на сите претходни чекори, како и нивните квалитети, не е можно во целост да се претпостави успешноста на имплементацијата. Треба да се утврди дали се остваруваат зацртаните планови и кој е одговорен во тој момент за решавање на проблемите. Поради тоа е потребен супервизор кој утврдува дали се спроведуваат изворните планови, се собираат ли податоци на правилен начин, да се прилагодат програмските цели, дали се плановите доволно флексибилни, треба ли во текот на имплементацијата нешто да се подобри, дали постојат услови за продолжување и ширење на програмата. Во фазата на евалуација се утврдува дали се остварува програмата во склад со планираното и саканите резултати, како и односот помеѓу потрошеното и постигнатото. За да се оствари правилна евалуација потребно е правилно водење на евиденција. Приспособување на програмата е потребно зашто по евалуациските параметри програмата се модифицира, можеби резултатите ќе дадат поголема корист. Имплементацијата значи спроведување на нешто или е тоа резултат од спроведеното. Квалитетот на имплементацијата е поголем кога клучните програмски компоненти се дефинираат однапред, отколку кога се употребуваат структурирани прирачници или детални интервенциски протоколи.

Според Башич, Ферич, Шлехан и Тавра (2007), фактори што влијаат на имплементацијата се составот на имплементацијата, карактеристиките на имплементаторот и карактеристиките на средината во којашто се имплементира програмата. Потребно е поврзување на истражувањето со праксата, а тоа претставува двонасочен процес. Тоа значи дека треба да се оптимизираат налозите на истражувањето, но и да се задржи комплексноста и креативноста на праксата. Потребно е сè поголемо вложување во квалитетно планирање и имплементирање на превентивните програми.

3. УЧИЛИШТАТА КАКО БЕЗБЕДНА, СРЕЌНА И ЗДРАВА СРЕДИНА ЗА РАЗВОЈ НА ДЕЦАТА

Училиштата во 21 век се залагаат за индивидуализиран пристап што ги почитува способностите и напорите на секое дете за да создаде свој сопствен начин на учење.³⁴ Разбирањето на тоа што се учи е основен елемент во комплексниот процес на учење. Наставниците кои го делат ова мислење се наставниците кои се насочени кон детето. Детето се наоѓа во центарот на процесот на учење, а наставниците создаваат околина што ја рефлектира оваа перспектива. Прашањето кое се наметнува е: Како училиштето и наставниците да бидат насочени кон детето и успешно да ги подготват учениците за годините што

---

³⁴Asche, J. (1989). Handbook for principals and teachers: A collaborative approach for the effective involvement of community and business volunteers at the school site. Alexandria, VA: National Association of Partners in Education.

следат кога тие ќе бидат возрасни? Треба да го адаптираме гледиштето на Џон Дјуи кој вели дека образованието е начин на живот. Исто така, треба да ја разбереме динамиката на учење и да развиеме пракса што ќе ја следи таа динамика. Возрасните треба да ја сфатат важноста на детството и да бидат поодговорни во создавањето на условите во кои децата ќе се развиваат социјално, емотивно и когнитивно. Возрасните понекогаш забораваат дека на децата им е потребно посебно внимание, бидејќи тие се разликуваат од возрасните. Со зголеменото разбирање на когнитивниот, емоционалниот и физичкиот развој и што е уште поважно, со применувањето на тие сознанија во практиката значително ќе се подобри квалитетот на воспитно-образовната работа во училиштата. Училиштето, како и семејството, на децата им ги пренесува вредностите на животот и им помага да ги вградат тие вредности во секојдневното живеење. Почитувањето, пак, на културните разлики на семејствата од страна на училиштето, како и отвореноста на училиштето за соработка со семејствата, секогаш било основа за квалитетна воспитно-образовна програма.

Училиштата во 21 век ќе треба да ја приспособат воспитно-образовната програма за да ги задоволат потребите на учениците, на нивниот развој и нивните интереси, што во голема мера ќе одреди што ќе се учи и што ќе се предава.³⁵ Содржината се заснова на нивните интереси и таа е избалансирана од познавањето на учениците и научните истражувања за развојот на ученикот и нормативните карти за развојот на учениците. Наставниците ја индивидуализираат и додаваат нови делови на воспитно-образовната програма,

---

³⁵Calfee, R., & Patrick, C. (1995). Teach our children well. Stanford: Stanford Alumni Association²⁷

кои се засноваат на сфаќањето и разбирањето на овие три горенаведени работи. Ова е задача која на еден начин е предизвик, и во исто време е клучна работа за да се стане добар наставник. Наставниците кои работат според овие три сознанија го докажуваат фактот дека основата на нивното предавање се менува. Предавањето станува возбудливо и поуспешно. Наставниците ги гледаат учениците како ученици кои учат во текот на нивното развивање и растење. Наставниците би требало да имаат предвид дека секој ученик е единствена индивидуа, производ на една културна средина, темперамент и здравје и дека секој ученик е посебна личност³⁶. Ова се фактори кои се менуваат со растењето и развојот на ученикот. Како и да е, има одредени шеми за развојот. Во овие шеми има широки нормативни развојни разлики. На пример, еден шестгодишен ученик може да чита како ученик од трето одделение, но сè уште ќе има потреба да ја покажува својата потреба „да биде прв“, што е типично за шестгодишен ученик. Некои ученици се однесуваат позрело за нивните години, кај некои ученици когнитивниот развој го надминува социјалниот, а кај некои тоа не е случај. Развојна возраст е возраст кога ученикот се развива правилно социјално, когнитивно, физички и јазично. Ова е различно од вистинската возраст на ученикот според дефиниција.

Треба да се најдат разликите во развојните нивоа меѓу учениците од иста возраст и секогаш да се имаат предвид овие фактори за развојот, за да му се помогне на секој ученик да ги достигне своите потенцијали.³⁷

---

³⁶Charney, R. S. (1992). Teaching children to care. Greenfield, MA: Northeast Foundation for Children.³⁵

³⁷Delale E.A., "Emocionalna inteligencija kao cinitelj zastite i rizika kod djece i mladih", 2000

Важно е да се имаат предвид развојните разлики меѓу момчињата и девојчињата. Обично момчињата и девојчињата имаат ист развој, но момчињата се за шест месеци поназад во развојот од девојчињата. Истражувањата за периодизацијата во развојот на мозокот обезбедуваат понатамошна поддршка на работата на Пијаже и Гесел и ја назначуваат важноста на препознавањето на промената што се одвива во структурата на мозокот.

Во раните години, момчињата се 6 до 8 месеци поназад со развојот од девојчињата. Неодамнешните истражувања покажуваат дека ова се должи на различниот однос што наставниците го имаат кон машките и кон девојчињата.

Кога наставниците работат индивидуално со учениците, тие го имаат предвид идниот растеж и развој на учениците. Со тоа што секој ученик за нив ќе биде индивидуа, тие ќе го најдат клучот со кој ќе му помогнат на секој ученик да го стекне потребното искуство. Тие ја прифаќаат иницијативата и самостојноста на учениците. Самостојноста и иницијативата се мотивирачки фактори во индивидуалното поврзување на идеите и искуствата. Учениците кои поставуваат прашања и потоа се трудат да одговорат на нив земаат учество во нивното сопствено учење и умеат да решаваат проблеми. Во современите училишта наставниците се залагаат за следново:

- Тие обезбедуваат различни дидактички, потрошни и неструктурирани материјали кои учениците можат самите да ги соберат.
- Им нудат на учениците различни извори на знаење, а во процесот на учење ја користат и непосредната околина.

- Ги следат интересите на децата. Кога учениците сугерираат да направат нешто, создаваат тематски лекции и учат заедно со учениците.
- Го започнуваат истражувањето за темата и во исто време дознаваат што разбрале учениците од темата. Поставуваат прашања за да видат што учениците знаат, што би сакале да знаат и што би сакале да научат.
- Ги поттикнуваат учениците да поставуваат прашања, да учествуваат во дискусии и да ги истражуваат своите одговори. Тие ги поддржуваат учениците во нивните размислувања и покажуваат почит кон учениците, со тоа што им даваат доволно време за одговор.

Овие карактеристики можат да им помогнат на наставниците да дознаат што значи да се работи со ученици на начин кој е соодветен на нивниот развој.

Исто така, многу е важно наставниците целосно да ја сфатат нивната улога на модел за позитивно однесување, одговорност и љубезност.

Во училницата за 21 век, наставникот има можност да им помогне на учениците да стекнат чувство за идентитет, за сопствената вредност, да ги научат и претстават своите културни вредности и да станат дел од заедницата ученици.³⁸ Овие цели се достигнуваат преку заемна соработка, грижа, поттикнување, учество на сите и високи очекувања за секој ученик. Со други

---

³⁸Calfee, R., & Patrick, C. (1995). Teach our children well. Stanford: Stanford Alumni Association23

зборови, се создава со поттикнување на чувството за заедништво кога учениците работат на заеднички проекти во мали и големи групи и им се обезбедуваат можности за постигнување заеднички цели. Ваквиот вид искуства од учењето им помага на учениците да бидат поблиски до своите врсници, да научат да даваат забелешки без да ги критикуваат другите и да се почитуваат меѓусебно.

Откако наставникот ќе ја измени својата стара улога и ќе се стави во улога на поттикнувач на учењето, односно во улога на некој кој овозможува работите да се одвиваат непречено, училницата станува жив, креативен простор. Сликата за училницата се менува. Од училница во која учениците седат во редови, до училница која има многу понеформален изглед. Клучите можат да бидат заменети со маси на кои учениците ќе седат заеднички кога заеднички работат.

Кога поголем дел од управувањето во училиштата е префрлено на учениците, наставникот има време да ги иницира учениците, да добие и да даде повратна информација, да ја подобри комуникацијата меѓу учениците, да им предложи повеќе извори на учење, да им помогне и да ги пофали учениците за нивните напори и работа, а сето тоа со цел да се намали воспитната запушеност кај учениците.

Училиштата за 21 век се разликува во многу начини од традиционалните училишта. Една од главните разлики е во тоа како се однесуваат и наставникот и учениците. Во традиционалните училишта наставникот ги донесува правилата, а учениците ги следат. Учениците не се поттикнуваат да развијат самоконтрола и не им е дозволено да прават избори во училницата.

4. Воспитна запустеност

Воспитната запустеност припаѓа во групата на нарушувања кои се јавуваат во детството и младоста, се манифестира со нарушување на правото на другите со цел да се понижат или повредат.¹ Нарушеното однесување го дефинира и Мејовшек, според кој „нарушеното однесување е посебен општествен проблем кој го манифестираат личности со тешкотии во приспособувањето“³⁹. Терминот однесување се користи кога се сака да се предупреди на нечие држење, владеење, однесување, постапување и слично, па често под поимот однесување се подразбира постапување спрема некој. Glasser W., авторот на теоријата на избор и реалитетна терапија, однесувањето го дефинира како начин на кој некој владее со себе. Таа дефиниција авторот ја аргументира од стојалиште на теорија на избор, дека постојат четири неделиви компоненти на однесувањето кои заедно го чинат начинот на кој некој владее со себе. Првата компонента е активноста (шетање, зборување, јадење и сл.) втората компонента е мислењето, третата компонента чувствата (емоциите), а четвртата компонента е физиологијата. Сите четири компоненти на однесувањето меѓусебно се поврзани, па промената во една од компонентите на однесување, соодветно на теоријата, предизвикува промени во целосното однесување.

---

³⁹Mejovšek, M. (1987): Problem primjene rezultata empirijskih istraživanja na području defektologije, Defektologija, , 27-

Разгледувањето на нарушувањето во однесувањето општо, па и нарушувањето на однесувањето на децата и младите од социјално педагошка перспектива, нужно се потпира на бројни биолошки, психолошки, социолошки, педагошки, правни и други објаснувања на човековото функционирање во дадени општествени околности. Како основни критериуми за препознавање на постоење на нарушување во однесувањето се: отстапување (во одредена средина), штетност и потреба за интервенција. Тие критериуми поблиску ги опишуваат N.Koller-Trbovic, A.Zizak и Basic, кои наведуваат дека нарушувањето во однесувањето го чинат сите оние однесувања на децата и младите луѓе кои на некој начин ги попречуваат во редовното.

Функционирањата можат да бидат штетни и опасни за тој поединец или неговото опкружување и истовремено се однесуваат на:

- отстапување од вообичаените норми на однесување за таа возраст,
- пол, ситуација и опкружување, можат да бидат присутни на личен план и/или
- опкружување, кај нив се јавува потреба од стручна помош.

Децата со нарушено однесување се одликуваат со зголемен темперамент, склоност кон зајадливи коментари, вулгарност и обвинувања на другите за нивните недела.

Однесувањето кое го имаат воспитно запустените деца ги прекршува барем една од вообичаените норми во семејниот и социјалниот контекст: претерано плачат, постојано трчаат, не се дружат, не соработуваат.

Поради отстапувањето во вообичаените норми околината реагира на „чудното дете“ и чудно однесување и тоа парадоксално единствено „чудно“ може да се однесува на пр: хиперактивно дете создава напнатост кај родителите кои реагираат на начин што кај детето ја зголемува напнатоста.

Воспитно запуштените деца покажуваат повеќе склоност кон индивидуализација и често се во судир со родителите, не ги почитуваат родителските забрани. Кога детето лошо се однесува родителите треба да знаат како да реагираат. На секое дете му се потребни правилата, кои помагаат соодветно да се запознае со правилното и културно однесување. Како родителите да ги научат децата на правилата и што треба да направат кога тие правила ќе се прекршат. За почеток родителите треба да знаат кои основни психолошки потреби на детето треба да бидат задоволени:

- детето да биде „добредојдено“, прифатено и сакано; оној кој не е добредојден во својот дом ќе има чувство дека секаде е така;
- детето треба да биде пофалено и со признание за сработеното;
- да биде независно од другите, дури да може и да одлучува; за самостојноста е потребна основа, а не контрола и
- да биде сигурно во другите, ова овозможува договор за промените на правилата без нивно кршење.

Кога сето ова ќе го знаат и успешно ќе го применуваат, родителите меѓусебно ќе разговараат за тоа кои правила ги сакаат во однесувањето кај нивното дете кои ќе се во согласност со неговата возраст и за тоа како детето ќе

ги научи истите. Некои автори нагласувале дека постоењето на одредено нарушување и отстапување не мора да значи дека станува збор за нарушување во однесувањето. За таква категоризација, според Мејовшек, треба да бидат задоволени одредени критериуми и тоа:

- траење на нарушеното однесување (3–6 месеци или повеќе);
- интензитет на нарушеното однесување (умерени, благи или тешки нарушувања);
- присутност на нарушеното однесување (само во една средина или ситуација, на пример само во семејството, во училиште, со врсници);
- присутност и на други облици на нарушувања.

Во многу држави со дефиницијата за нарушено однесување се вклучува и компонентата „девијантност“.

„Девијација се оние однесувања кои се одвиваат во неправилна насока и ги преминува границите на друштвената толеранција“.⁴⁰

Девијантноста е важен аспект во дефинирањето на нарушеното однесување, она што ги поврзува е отстапувањето од опшествените норми. Девијантноста е сведена преку отстапување на детското однесување од другите

---

⁴⁰Cajner M., Ivanusec D., „Poremecaju ponasanju i licnosti kao prediktori nasilnicki delikata“, 1998

деца, неприфатливо однесување за возрасните, неможност детето да ги задоволи примерните очекувања од него.⁴¹

Многу социолози мислат дека девијантноста по дефиниција може да биде само негативна. Воспитната запустеност е, всушност, и одлика на деца во ризик. Терминот во ризик се користи за да се опишат децата и младите кои доживуваат многу тешкотии, стресови, злоупотреба, смрт на родител, неуспех во училиште, деликвенција и сето тоа ги води кон ризично однесување.⁴² Во последните години идентификацијата на децата и младите во ризик се развива во настојувањето да се детектираат деца и млади кои подоцна би можеле да бидат вклучени во дисфункционално однесување или виктилизација⁴³ (www.safechild.org).

Деца и млади во ризик се:

- деца и млади чии родители употребуваат алкохол или дрога;
- кои се жртви на физичка, сексуална или емоционална злоупотреба;
- кои го напуштиле училиштето;
- кои се во незавидна економска состојба и
- кои направиле злодело.

Постои разноликост во дефинирањето, според некои автори, деца во ризик се оние кои имаат емоционални тешкотии и проблеми во приспособувањето, други сметаат дека тоа се деца и млади кои се во ризик од напуштање на училиштето, кои нема да ги научат вештините потребни за успешен живот по

---

⁴¹Kaller, Trbovic N., Zizak A., Basic J, (2001), "Odredjenje, prevencija i tretman poremećaja u ponašanje dece i mladi", "Djete u društvo", 2001

⁴²Bašič. J, Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju i ponašanje dece i mlade, Zagreb, 2000

⁴³(www.safechild.org). преземено март 2013

завршувањето на училиштето и чие образование ќе биде проблем во иднина, а трети ги опишуваат со разни здравствени проблеми.⁴⁴

Поимот „во опасност“ или „во ризик“, се однесува за деца и млади кои имаат свој начин на однесување, агресивност, нестабилност и сл.

Истаражување според Scales (1999) направено во институт на примерок од 100.000 ученици од 6 до 12 години го докажува следново:

- момчињата се во поголем ризик од девојчињата кон користењето алкохол, дрога, антисоцијално однесување;
- девојчињата се во поголем ризик од момчињата за депресија и самоубиство и
- старите адолесценти имаат помали можности отколку помладите.

Помеѓу ризичното однесување кај децата и младите најзначајно е насилството помеѓу врсниците. Затоа, ќе наведеме некои параметри за кои секое општество треба да се загрижи, а тоа се: бројот на семејства кои живеат во сиромаштија, степенот на разводи на бракови, бројот на деца кои живеат со еден родител, деца кои се запоставени, злоупотребувани, кои употребуваат дрога или алкохол, малолетни семејства, насилство во семејството, насилство кај врсниците, вандализам во општеството и училиштето.

Денес често се зборува дека е мала можноста детето да порасне без ризик во личниот развој или однесување.

---

⁴⁴Delale E.A., "Emocionalna inteligencija kao cinitelj zastite i rizika kod djece i mladih", 2000

4.1. Недисциплираност

Недисциплинирано однесување опфаќа однесување кое помалку или повеќе се поврзува со непочитување на авторитетот на наставникот или акутно спротивставување на авторитетот.⁴⁵ Се работи за пасивна или активна непослушност која може да биде резултат на отпор и неприфаќање на сите или одредени видови авторитети. Природно е секое дете понекогаш да е недисциплинирано, но за сериозно нарушување зборуваме тогаш кога детето подолго време го манифестира однесувањето, и тоа однесување го нарушува неговото социјално функционирање. Овој вид на однесување се карактеризира со постојана тврдоглавост, отпор на наредбите, неподготвеност за компромис. Може да е намерно или трајно игнорирање на наредбите, кавги или непризнавање на вината за сопствените грешки. Непријателството може да биде насочено кон возрасните или врсниците, со намерно пречење на другите или со вербална агресија. Овие деца себе не се сметаат за проблематични, туку своето однесување го оправдуваат со реакција поради неразумните барања на околината (Koller –Trbovic, 2005). Ова нарушување обично станува воочливо до осмата година од животот, а најдоцна до рана адолесценција. Недисциплинираноста се јавува поради следниве примери:

- Воспитувачи кои со своите барања ги надминуваат способностите кај децата, не ги почитуваат ставовите на детето, тие се често немилосрдни и

---

⁴⁵Kranzelic Taura.V, "Ponasanje djece i skolskim okruzenju kao osnova prevenciski program",Edukaciski rehabilitaciski fakultet, Sveucilista u Zagrebu, 2002

бараат безусловна послушност, строги се и предизвикуваат страв кај децата, ја намалуваат нивната самостојност и индивидуалност.

– Попустливи воспитувачи кои на децата им дозволуваат да прават што сакаат и никогаш не им поставуваат ограничувања, забрани и правила, па затоа детето не го развива чувството за послушност.

- Неодлучни воспитувачи кои не се доследни, поставуваат спротивни воспитни барања, па детето не може да разбере што точно се бара од него.

- Неединствени воспитувачи кои не можат меѓусебно да се договорат за воспитните правила според детето, а детето ги прифаќа тие правила кои може полесно да ги исполни.

Ако детето забележи дека е изложено на променливи и нереални барања, ќе престане да ги почитува возрасните, да ги следи нивните упатства, а тоа доведува до непочитување на авторитетот и правилата на однесување што ги поставуваат возрасните. Доаѓа до манифестирање на нарушено однесување и овие деца во сите воспитни средини континуирано ги крши правилата, се отежнува реализацијата на воспитната содржина, особено во училиштата и другите образовни средини.

Недисциплинираноста ја делиме на два дела: (а) нефиксирана дисциплина, без долг развој, без ригидни облици, со размерно добра прогноза и (б) фиксирана недисциплина, со ригидни облици и со сериозни општествени последици. Недисциплинираноста се развива од непочитување

или нарушување на пишаните или непишани правила на однесување со полесна етиологија до нарушувања со прекршоци и спротивставувања. Во современиот пристап кај недисциплинираното дете многу е битно да се стекне доверба, односно да се воспостави авторитет и да се создаде однос на меѓусебно почитување. Во текот на третманот детето мора да увиде дека со прекршоците и спротивставувањата од негова страна нема да дојде до очекуваната цел. Многу е важно тоа однесување да не се земе како причина за предизвикување на конфликти. Детето треба да ги искуси природните последици од своето однесување, што доведува до стрпливост, доследност и способност за недирективно водство. Во пристапот со овие деца не треба да има посебни барања и истакнувања на секојдневните успеси.

4.2. Лажење

Првите облици се јавуваат во раното детство (околу четвртата година, ретко порано) децата лажат за да ја постигнат целта. Модалитетот на лажењето се сведува на прикривање, искривување на вистината која на детето е позната, дополнување на делумно позната вистина со измислени делови, случки и настани кои никогаш не се случиле. Во секој случај постои намера во свеста кај детето за лага. Меѓутоа, важно е дека детето не е способно да ја воочи разликата за општествената штетност и (не)моралност на поединци, а поштетно е кога возрасните не разликуваат фантазија од лага. Со лагата детето повремено решава некои ситуации, а разликуваме неколку вида на лаги.

Одбранбена лага подразбира потреба на детето да се одбрани од барањата на средината, а ако често се повторува станува постојана навика.

Лага од навика - оваа лага може да биде предизвикана од патолошка причина, за оваа лага зборуваме кога често се манифестираат кои било видови лага.

Лага во која преовладува агресивна тенденција - се работи за агresiја, лажење за постигнување на некоја цел, корист или поради одмаздување, без обзир кон другите.

Лажење поради фантазија - доаѓа до израз во друштво на врсници, се карактеризира со претерано измислени различни случки и ситуации, често за да се постигне престиж во друштвото.

Лага како синдром на болна состојба постои ако се исполнети следниве критериуми, ако се лаже заради некоја корист која е мала и безвредна, кога се лаже без објективна причина, кога јасно е изразена поврзаноста со други болести.

Многу често причините кои доведуваат до лажење се средини во кои имаме недостаток на воспитни вредности, во кои лажењето не се коригирало, не се реагирало на лагата, средини во кои по правило изостануваат позитивните воспитни влијанија. Во социјалнопедагошките третмани за лажењето треба да знаеме дека против детските заблуди и невиности не треба ништо да преземаме, бидејќи тоа се нормални појави кои со интелектуалниот развој ќе исчезнат сами по себе. Значи, долготрајно е

штетно и контрапродуктивно исправање на невините во детските изјави и докажувањето на грешките во нивните заклучоци. Кога ќе забележиме лажење од навика, заради постигнување на некоја цел и корист тогаш е време да се преземе првиот чекор за да се освестат наставниците дека постои нарушување во однесувањето кај децата. Единствен начин за одвикнување од лажењето е креирање на воспитна средина во којашто лажењето е непотребно и бескорисно однесување, што подразбира намалување на дејството на етиолошките причини поради кои дошло до лажење, негување на вистинољубливост во меѓучовековите односи.⁴⁶

4.3. Бегање од училиште

Во високите одделинија на основните училишта повремено неоправдано изостанување од училиштето е карактеристично за поголем број деца. Поради ова, зборуваме за манифестација на сериозно нарушување во однесувањето, тогаш кога детето тоа го прави многу често и кога тоа однесување значително интерферира со пропишаните училишни обврски. Бегањето од училиштето предизвикува многубројни последици кои дополнително го оптоваруваат текот на воспитување и образование, а неоправданото отсуство од наставата доведува до изрекување на бројни педагошки мерки кои можат да резултираат со исклучување од училиштето.

---

⁴⁶Kranzelic Taura.V, "Ponasanje djece i skolskim okruzenju kao osnova prevenciski program",Edukaciski rehabilitaciski fakultet, Sveucilista u Zagrebu, 2002

а сето тоа ќе доведе до стекнување на лош образовен резултат.⁴⁷ Во зависност од фазата на нарушувањето на однесувањето, се појавуваат некои облици на бегање од училиштето и тоа често задоцнување на наставата, изостаноци на некои наставни часови, напуштање на училиштето пред да заврши наставата и повеќедневно отсуство од наставата.⁴⁸ (Uzelac, 1995). Во таа смисла, J.Basic I V.Kranzevic-Tavra (2004) заклучиле дека децата и младите кои се под постојан притисок во училиштето, кој произлегува од постојаното доживување на сопствениот неуспех, постои многу голема веројатност дека ќе почнат да отсуствуваат од наставата, неоправдано и на крајот ќе го прекинат школувањето. Според тоа, бегањето од училиште треба да се третира како процес, а не како изолиран настан. Во феноменолошка смисла разликуваме индивидуално и групно бегање од наставата. Ученикот кој бега сам се потпира на сопствените сили и со тоа настојува да реши, ублаже или избегне некој сопствен проблем, конфликт и слично. Бегањето во група најчесто е мотивирано за постигнување на некоја групна цел, при што мал број од учениците го преземаат водството, а останатите се препуштаат на нивното водство и целите на групата. Долготрајното бегање од училиште е од индивидуален карактер и во најголем број случаи е поврзано со неприфаќањето на ученикот на училишните обврски, со неуспех, со слаба способност за адаптација и слаба подготвеност за прифаќање на

---

⁴⁷Kaller, Trbovic N., Zizak A., Basic J, (2001), "Odredjenje, prevencija i tretman poremećaja u ponasanje dece i mladi", "Djete u drustvo", 2001

⁴⁸Kranzelic Taura.V, "Ponasanje djece i skolskim okruzenju kao osnova prevenciskog programa", Edukaciski rehabilitaciski fakultet, Sveucilista u Zagrebu, 2002

институционалните норми на однесување кои се показатели за социјалните услови во кои живее. P.Vodak I A.Sulc (1996), според свеста бегањето го делат на бегање со целосна свест (со сериозна воспитна запустеност) и бегање при нарушување на свеста (моментална реакција и бегање втемелено со нарушување на мислењето. Z.Poldrugac (1981) истакнува дека на појавата бегање од училиштето помалку или повеќе влијаат недоволно развиените интелектуални способности, отсуство на работна навика, негативни ставови кон наставниците, нарушувања во структурата на личноста, недоволна блискост со социјалната средина, низок праг на толеранција кон фрустрација, нарушени односи во семејството, социјално-патолошки појави во средината, слаба контрола на родителите или старателите кон детето, слабо организирање на слободното време, тешко адаптирање во новата социокултурна средина по миграција, незаинтересираност за наставата со невнимание.

Зависно од функционалноста, различни типови на отпор кон училиштата можат да се класифицираат (Uzelac I Ricijas 2005) - избегнување на стимулации кои побудуваат негативни емоции:

- бегање од социјални, аверзивни ситуации,
- привлекување на внимание,
- позитивно поткрепнување.

Меѓутоа, не треба да го занемариме и бегањето кое е последица на т.н. училишна фобија, односно делумна или потполна неспособност за одење

на училиште, која настанува од необјасен страв од можните училишни ситуации. Училишната фобија обично почнува односно е проследена со бес, лутина и многу психосоматски симптоми (главно, необјасливи болки во стомакот и сл.). Фобијата се јавува на почетокот или по промена на училиштето, поради неуспех, конфликт со наставниците и сл.). Децата кои страдаат од оваа фобија често се несигурни, зависни од околината, плашливи, склони на депресивност и други стравови. Забележано е дека од училишната фобија најчесто страдаат интелектуални деца, деца од високи општествени слоеви, деца на амбициозни родители. Училишната фобија може да има брз и хроничен тек, а обично се јавува од 12 до 14 години. Висока вредност во одредувањето на нарушеното однесување има и појавата на бегане од дома, што означува недопуштено и своеволно оддалечување од семејството и тоа на релативно долго време (Uzelac, 1995). За тоа време детето е изложено на многубројни неповолни околности што го зголемува негативниот развој на личноста и го зголемува ризикот од примарна деликвенција и од повторно извршување на казнени дела и прекршоци.

5. РЕЛЕВАНТНИ ИСТРАЖУВАЊА НА ПРОБЛЕМОТ

Истражување кое е направено во Германија од страна на Walter I Remschmidt (1994), во врска со нарушеното однесување кај децата и младите во 85 училишта во три региони на примерок од 1.969 ученици на возраст

од 6 до 17 год. за идентификација на нарушеното однесување е користена Achenbachova и Edelbrockova чек- листа на однесување. 16. експерти дефинирале критериуми за проценка на потреба за интервенција и на тој начин е утврдено дека 12,7% од учениците се со нарушено однесување и им е потребно советување или третман. Но, интересно е тоа што само 3,3% ученици од целиот примерок биле вклучени во третман во установи и тоа половина во медицински и покрај тоа што понудата во социјалните центри била можне висока. Авторите заклучиле дека повеќето деца на кои им е потребен третман остануваат без интервенција или без соодветна интервенција, а причините за тоа ги објаснуваат во следното:

- Подготвеноста на родителите за барање помош е поврзана со обликот и тежината на симптомите кај детето, родителите во барањето помош ги поттикнува тежината во учењето.

- Една третина од родителите на чии деца им е потребна стручна помош тоа воопшто не го препознаваат, а од оние кои го препознаваат нарушеното однесување само мал дел се подготвени да побараат помош.

- Подготвеноста на родителите за дејствување опаѓа со возраста на детето, па затоа повеќе се загрижени родителите на помалите деца. Тоа е важно за да се преземе интервенција, бидејќи се покажало дека најмногу се подготвени родителите на деца кои само што тргнале на училиште, бидејќи тогаш се најмногу заинтересирани за нивниот успех во училиштето. Уште полоша пракса може да се препознае во резултатите на

истржувањето на Lehmkuhla и соработниците (1998, според Schmidt, 1998) Авторите истакнуваат дека само 10% од родителите на агресивно-дисоцијални деца признаваат дека им е потребна помош, а само една четвртина од тие 10% се наоѓаат во третманот. Овие резултати покажуваат дека е неопходно информирање на родителите, наставниците и другите возрасни личности, нивно едуцирање за потребите на децата и младите, можните последици и можностите за третман. Многу лонгитудинални истражувања (DSM-IV 1996, McMahon, 1994) истакнуваат дека ризичните однесувања и подоцна се насочуваат кон нарушување на физичкото и психичко здравје, кон неодговорно родителство, кон социјално-патолошки однесувања итн., значи однесувања кои и во возрасното време не се директно поврзани со кршење на закон, но значително негативно влијаат на секојдневниот живот не само на поединецот туку и на неговата потесна и поширока околина. Затоа се истакнува важноста и сложеноста на влијанието на многуте тешкотии кои општеството го оптоваруваат во неговото функционирање за санирање на последиците. Во соседна Словенија стручњаци се занимаваат со облиците на нарушено однесување кај децата и младите. Krajncan и Skoflek (2000) наведуваат повеќе феноменолошки класификации и промени во однесувањето и личноста на детето и младите специфични за подрачјето на Словенија. Позната е Bregantova (1987) феноменолошка класификација во која се зборува за следниве пречки во односите со врсниците, во односите со возрасните, кражби, бегане, насилство, агресивност и сексуална

неприспособеност. Според Весеју (1989) се зборува за следниве синдроми на дисоцијално однесување, ниска работна способност, намалување на комуникација со нормални врсници, изолираност од социјалната средина и намалена комуникација со возрасните. Авторите наведуваат и примери на класификација од други автори (Skalara, Skofleka), но констатираат дека најнова од овие класификации е стара 10 год. Новото време донесува нови услови во одредувањето на нарушеното однесување. Од истражувањето (Basic, Feric, Kranzelic, 2001) на примерок од 964 ученици во основни училишта во Р.Хрватска добиените податоци зборуваат дека 2.3% ученици често или речиси секогаш им го земаат школскиот прибор на другите ученици, а 8,3% ученици често или секогаш предизвикуваат кавги. Гледајќи според возраста, воочливо е дека расте бројот на деца кои покажуваат агресивно однесување (Cujzek и сораб., според Kokolic 2003, UNICEF, 2003) покажуваат на 20%- 22,2% деца кои се малтретирани во училиштата и тоа 2-3 пати месечно и повеќе. Проект „Целокупен тренинг за зајакнување на отпорноста на учениците“ (според Howard, Dryden, 1999) сугерира пет стратегии со кои училиштата ќе бидат организирани во правецот на превенција на воспитната запустеност. Прво, училиштето треба преку своите наставници да им даде шанса на учениците за развивање на позитивни односи со блиски возрасни луѓе. Второ, училиштата што се поставени на темелите на прописите на социјалните вредности и академските способности на децата им овозможуваат искуство на успех. Трето, училиштата би требало да им понудат на учениците шанса

за смислено вклучување во облик на одговорни улоги и училишен живот во заедницата. Четврто, училиштето би требало да ги препознаат службите за поддршка во заедницата и да соработуваат со нив. Петто, училиштата не би требало да наштетуваат, односно би требало со својата структура, очекувања и водство да не создаваат нови ризици за развој на оние кои имаат предиспозиција за воспитна запустеност.

II ДЕЛ

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП КОН ИСТРАЖУВАЊЕТО

Образложение за научната и стручна оправданост на темата

Светот се менува во детали и во целина и сите се вклучени во тој процес. Поединците, нивните способности и потребите, психофизичкиот и социјалниот развој, потребите и однесувањето, се менуваат заедно со цивилизацијата.

Денес науката упатува на холистички пристап кон личноста, односно индивидуалност во целост. Во ерата на компјутеризација и менување на општествените норми е неопходно да се направат промени во пристапот кон воспитно запуштените деца. Оттука произлегува општествениот карактер на истражувањето. Во Македонија веќе се реализирани повеќе истражувања кои од различен аспект го проучуваат проблемот.

Но, со оглед на фактот дека општеството се менува во континуитет и сите промени во него се рефлектираат врз индивидуата, тоа говори за актуелноста на проблемот во конкретни општествени услови. На тој начин и науката се развива паралелно со промените во општеството. Во тој контекст ова истражување и добиените резултати ќе придонесат за понатамошно развивање и унапредување на социјалната педагогија, нејзината теорија и пракса.

1. Предмет на истражувањето

Современиот начин на живот, брзото темпо, презафатеноста на родителите, доминацијата на информациско-комуникациските социјални мрежи моделираат нов начин на функционирање во сите општествени сегменти.

Особено се забележува пораст на бројот на воспитно запуштени деца и намалувањето на возрастната граница кај децата. Причините се од различна природа и можат да потекнуваат од семејството, училиштето, врсниците, медиумите. Целта на сите воспитни фактори е да се изврши превенција во појавата на воспитна запуштеност.

Оттука, предмет на истражувањето се ставовите и мислењата на родителите и наставниците за застапеноста на современиот пристап во процесот на превенција кај воспитно запуштените деца во основните училишта, облиците и формите со кои се манифестира воспитната запуштеност кај учениците.

2. Цел на истражувањето

Ова истражување беше насочено кон тоа колку современиот пристап како превентивна мерка е застапен во работата со воспитно запуштените деца во основните училишта и во кои облици се манифестира воспитната запуштеност кај учениците. Познат е фактот дека најнеефективно и најнефикасно влијание се

постигнува со единство на два клучни фактора - наставниците и родителите. Од тие причини целта на истражувањето беше да се испитаат ставовите и мислењата на наставниците и родителите за зачестеноста на современиот пристап во превенцијата кај воспитно запустените деца во основните училишта и облиците во кои се манифестира воспитната запустеност.

3. Задачи на истражувањето

1. Колку родителите ја препознаваат воспитната запустеност кај своите деца, односно кои облици на манифестирање ги забележуваат во однесувањето на нивните деца.
2. Како и кога реагираат родителите при појава на знаци на воспитна запустеност кај своите деца.
3. Колку и на кој начин родителите се вклучуваат во превенцијата на воспитната запустеност на нивните деца.
4. Колку наставниците ја препознаваат воспитната запустеност кај учениците и тоа во кои облици на манифестирање.
5. Како и кога реагираат наставниците при појава на воспитна запустеност кај учениците.
6. Колку и како се вклучуваат наставниците во превенцијата на воспитната запустеност на учениците .
7. Колку често и низ кои форми соработуваат наставниците и родителите на воспитно запустени деца.

Од целите и задачите произлегуваат и хипотезите на ова истражување.

4. Хипотези на истражувањето

Врз основа на предметот и целта на истражувањето претпоставуваме дека наставниците и родителите имаат изедначени ставови и мислења за застапеноста на современиот пристап во превенцијата во работата со воспитно запуштени деца и облиците со кои се манифестира воспитната запуштеност.

Врз основа на задачите во истражувањето произлегоа следниве помошни хипотези на истражувањето:

- родителите ја препознаат воспитната запуштеност кај нивните деца;
- родителите навремено реагираат при појава на знаци на воспитна запуштеност;
- родителите се вклучуваат во превенцијата кај воспитната запуштеност;
- наставниците ја препознаваат воспитната запуштеност кај учениците;
- наставниците навремено реагираат при појава на знаци на воспитна запуштеност кај учениците;
- наставниците се вклучуваат во превенцијата кај воспитната запуштеност;

- родителите и наставниците често соработуваат, реализираат активности и контролираат за да остварат превенција во појавата на воспитната запуштеност.

5. Варијабли на истражувањето

Независна варијабла е воспитната запуштеност кај децата. Зависна варијабла е современиот пристап од страна на наставниците кон воспитно запуштените деца. Зависна варијабла е современиот пристап од страна на родителите кон воспитно запуштените деца. Зависна варијабла е застапеноста на современиот пристап во основните училишта.

6. Методи, техники и инструменти на истражувањето

Во ова истражување се употребува метод на теориска анализа и генерализација на постигнатите резултати.

Техники и инструменти на истражувањето :

- Анкетен лист – скалограм;
- Анализа на податоци;
- Интервју (слободно интервју).

Анкетирањето ќе се користи за добивање на мислења и ставови на учениците и родителите за прашањата поврзани со поставените хипотези.

Интервјуирањето е наменето за наставниците во училиштето за нивните мислења, ставови во врска воспитно запуштените ученици и нивниот однос кон нив.

7. Дефинирање на основни поими во предметот на истражување

Основни поими во предметот на истражување се: современиот пристап во превенцијата, воспитно запуштени деца, основно училиште.

Современиот пристап на превенција се темели на толеранција, трпеливост, почитување, емоционална поддршка, љубов, соработка, партнерство и недирективна отворена демократска интеракциско-емпатиска комуникација меѓу сите фактори, како деца, родители, наставници.

Воспитно запуштени деца се децата кај кои се манифестираат одделни облици на асоцијално однесување како недисциплина во домот и во училиштето, агресивност, конфликти со околината, бегање од час, неисполнување на училишните должности. Оттука воспитната запуштеност ќе ја истражуваме низ следниве параметри: недисциплина во училиштето, агресивност, конфликти со околината, бегање од час, неисполнување на училишните должности.

Основно училиште претставува специфичен организациски систем.

Во училиштето учениците стекнуваат знаење, вештини, навики кои понатаму ќе им помогнат да се изградат во личности. Училиштата во 21 век се залагаат за индивидуализиран пристап кој ги почитува способностите и напорите

на секое дете за да создаде свој сопствен начин на учење. Разбирањето на тоа што се учи е основен елемент во комплексниот процес на учење. Наставниците кои го делат ова мислење, се наставниците кои се насочени единствено кон детето. Детето се наоѓа во центарот на процесот на учење, а наставниците создаваат околина која ја рефлектира оваа перспектива.

Во современа дидактичка смисла училиштето се дефинира како заедница на сите нејзини субјекти: ученици, наставници, родители и стручни соработници. Тоа претставува и институција во која се спроведува и дисциплина.

8. Популација и примерок на истражување

Во ова истражување, според содржината, се опфатени: ученици, родители и наставници од ОУ „Димитар Влахов“ и ОУ „Тошо Арсов“ во Штип и ОУ „Страшо Пинџур“ во Општина Карбинци, коишто ги одбрав по сопствен избор.

- Популација ученици: ја сочинуваат ученици кои покажале некои форми на нарушено однесување од шесто до осмо одделение во основните училишта.

- Популација родители: ја сочинуваат родители на деца кои покажале некои форми на нарушено однесување во трите основни училишта во кои истражуваме.

Табела 1. Структурата на примерокот родители според возраста

Возраст	f	%
35-45	47	85,45
45-55	7	12,72

Над 55	1	1,81
Вкупно	55	100

Табела 2. Структура на примерокот родители според полот

Пол	f	%
машки	35	63,63
женски	20	36,36
вкупно	55	99,99

Табела 3. Структура на примерокот родители според образованието

Образование	f	%
средно	47	85,45
вишо	1	1,81
високо	7	12,72
вкупно	55	99,98

Од прикажаните табели можеме да заклучиме дека примерокот родители во најголем број 85,45% се на возраст од 35 до 45 год. возраст во која родителите се работно најспособни, најпродуктивни, но дали се посветени доволно на своите деца или се насочени во трката за кариера и пари? Според полот 63,36% се машки пол, претпоставуваме дека случајно татковците биле тие што го потполниле прашалникот и дека тоа не е поради патријархалниот став во кој таткото го има главниот збор во семејството. Во однос на образованието преовладуваат родители со средно образование односно 85,45%, тоа пак значи работа во смени, повеќечасовно работење и повеќе отсуство од семејството. Се претпоставува дека ниското образовно ниво на родителите создава проблеми во социјализацијата и воспитувањето на децата.

Најчесто овие родители не се доволно информирани, несигурни се во вредностите кои треба да им ги пренесат на своите деца и настојуваат да ги задржат старите сфаќања за животот, како и вредностите кои веќе не одговараат на современите процеси во општеството.

Табела 4. Возраста на учениците со нарушено однесување

Возраст / одделение	f	%
VI	8	14,54
VII	32	58,18
VIII	15	27,27
Вкупно	55	99,99

Може да согледаме дека дури 58,18% од учениците со нарушено однесување се VII, 14,54% се VI и 27,27% ученици се VIII одд. Претпоставуваме дека намалената возрасна граница важи не само за пубертетот, туку и за промените во однесувањето, бидејќи постои поврзаност помеѓу овие две појави.

Табеларно ќе ги прикажеме и податоците за успехот на учениците со нарушено однесување.

Табела 5. Успехот на учениците со нарушено однесување

Успех во училиштето	f	%
добар	38	69,09

многу добар	12	21,81
одличен	5	9,09
вкупно	55	99,99

Голем дел или 69,09% од испитаните ученици со нарушено однесување се со добар успех во училиштето, 21,81% се со многу добар успех, 9,09% од учениците со нарушено однесување се одлични. Многу е очигледно дека постои поврзаност помеѓу успехот и појавата на нарушување на однесувањето кај учениците, бидејќи во најголем процент од учениците со нарушено однесување успехот во училиштето им е добар. Морам да спомнам дека во сите прашања кои им ги поставив на родителите употребував термини *промени во однесувањето* и *непристојно однесување*, бидејќи секој родител е субјективен кога се работи за построг термин со кој би требало да го идентификува своето дете, внимавав прашањата да бидат во поблага форма, но сепак да можам да дојдам до потребните информации.

- Според време: учебна 2012/2013 година;

- Популацијата ќе биде ограничена, бидејќи точно се знае бројот на ученици, родители и наставници.

9. Статистичка обработка на податоците

Секое статистичко истражување мора да помине низ четири основни фази и тоа: прибирање на податоци, групирање и прикажување на податоци, анализа на податоците и статистичко заклучување.

Квантитативната обработка се користи за анализа на прашања од анкетните листови на учениците и родителите, квалитативната анализа се врши на резултатите од интервјуто со наставниците.

Најпрво добиените податоци се средуваат, групираат и табелираат. Збирните групирања се изведени со дистрибуција за податоците според фреквенција (зачестеност). Посебните групирања се изведени со пресметување на проценти за добивање просечни резултати, во пресметувањето и обработката на податоците за споредба помеѓу добиените одговори ќе го користам хи квадратот.

10. Организација и тек на истражувањето

Најпрво се прави увид и детална анализа на документацијата, следејќи стручна литература и теории од истражувања поврзани со проблемот кој се истражува, со какви знаења и искуства располагаат наставниците, родителите за да ги препознаат првите симптоми на воспитна запустеност кај учениците.

Потоа следи емпирискиот дел на истражувањето, следува собирањето, групирањето, обработката и пресметувањето на добиените резултати. На крај, произлегува образложение заклучок од добиените резултати, дали со

примена на современиот пристап од страна на наставниците и родителите се делува превентивно, односно се намалува воспитната запустеност.

III ДЕЛ

АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА ДОБИЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Најпрво претпоставуваме дека родителите ја препознаваат воспитната запуштеност кај своите деца. За таа цел им поставивме неколку прашања:

- Доколку забележувате промени во однесувањето на Вашето дете најчесто се...?

Во продолжение ќе ги прикажам одговорите на родителите во врска со даденото прашање.

Табела 6. Мислења на родителите за формите на нарушено однесување

Родители	Одговори	f	%
Средно образ.	Бегане од час	4	7,27
Средно образ.	Кавга со врсниците	13	23,63
Средно образование	Неисполнување на Училишните обврски	17	30,90
Вишо и високо обр.	Лажење	10	18,18
Високо и средно	Агресивност	11	20,00
Вкупно		55	99,98

Родителите ги дадоа следниве одговори: од вкупно 55 испитани родители 7,27% одговорија дека забележуваат бегане од час кај нивните деца, 23,63% одговорија дека забележуваат кавга со врсниците, 30,90% родители дека забележуваат неисполнување на училишните обврски, 18,18% од родителите забележале лажење и 20% од родителите забележале

агресивно однесување. Од добиените резултати можеме да согледаме дека родителите ги препознаваат промените во однесувањата кај своите деца., Според дадените одговори родителите како најчеста форма на нарушено однесување го забележуваат неисполнувањето на училишните обврски, тие би требало да ја откријат причината за истото, дали е тоа поради негативни ставови кон наставниците, слаба контрола од нивна страна, промени во семејството или тешко адаптирање во средината. Поради тоа, треба да бидат повеќе информирани од страна на наставниците или повеќе да се вклучат во соработката и активностите внатре во училиштето. За да дојдеме до информација дали и колку често се јавуваат промените во однесувањето кај нивните деца, на родителите им го поставивме следново прашање:

Колку често се јавуваат промените во однесувањето на Вашето дете?

Табела 7. Мислења на родителите за зачестеноста на промените во однесувањето

Родители	Одговори	f	%
Високо, вишо, средно	Постојано	18	32,72
Средно образование	Зависи од ситуацијата	24	43,63
Средно образов.	Ретко	13	23,63
Вкупно		55	99,98

Од вкупно 55 испитани родители: 32,72% одговорија постојано 43,63% родители одговорија - зависи од ситуацијата и 23,63% родители

одговорија - ретко. Согледуваме дека родителите го препознаваат нарушеното однесување кај своите деца и знаат кога и колку често се јавува, во најголем дел тоа е поврзано со одредена ситуација независно дали е таа ситуација предизвикана од субјективни или објективни причини, па потоа следува дека таквото однесување е постојано и на крај ретко.

За да испитаме што мислат родителите која е причината за нарушеното однесување кај нивните деца, кога веќе видовме дека тие го препознаваат нарушеното однесување, им го поставивме и следново прашање:

Според Вас, која е причината за промените во однесувањето на Вашето дете?

Табела 8. Мислења на родителите за причините за промената во однесувањето

Родители	Одговори	f	%
Сред.образование	Успехот во училиштето	29	52,72
Средно и вишо обр.	Промени во семејството	10	18,18
Средно и високо образование	Неприфаќање, несогласување со врсниците	16	29,09
Вкупно		55	99,99

Забележуваме дека од вкупно 55 испитани родители: 52,72% одговорија дека причината за промена во однесувањето е успехот во училиштето, 18,18% одговорија дека причината за промената во однесувањето се промените во семејството, 29,09% родители одговорија дека причината е неприфаќањето, несогласувањето со врсниците. Во најголем број од одговорите како причина се спомнува успехот во училиштето, со овие одговори се потврди и претходната табела за успехот на учениците со нарушено однесување, каде што голем процент беа со добар успех, согледуваме дека постои поврзаност помеѓу нарушеното однесување и успехот во училиштето. Како следна причина за промената во однесувањето кај своите деца родителите го наведоа несогласувањето со врсниците. Општо ни е познато големото влијание на средината (врсниците) врз однесувањето кај децата, било да е тоа во позитивна насока или пак да се одразува негативно, сепак игра значајна улога во севкупното однесување. Како последна причина родителите ги спомнаа промените во семејството, мислејќи на нов член во семејството, промена во нова средина, нов дом, болест или загуба на близок член во семејството.

За да провереме дали се совпаѓаат одговорите на родителите и учениците во врска со тоа која е причината за промените во нивното однесување ги прашавме и учениците:

Доколку имаш некаков проблем, причината е?

Табела 9. Мислења на учениците за причините на нивниот проблем

Ученици	Одговори	f	%
Многу добар и одличен успех	Промени во семејството	7	12,72 %
Многу добар и добар успех	Успехот во училиштето	25	45,45 %
Добар успех	Несогласување со врсниците	23	41,81 %
Вкупно		55	99,98

Според дадените одговори од вкупно 55 испитани ученици: 12,72% одговорија дека причината за нивниот проблем се промените во семејството, овие ученици се со солиден успех во училиштето, покажуваат знаци на нарушено однесување, а причината за истото е во семејството, значи е неопходно родителите повеќе да посветат внимание на нивните деца, 45,45% ученици одговорија дека причина за нивниот проблем е успехот во училиштето, 41,81% ученици одговорија дека причината е несогласувањето со врсниците.

За да направиме споредба помеѓу дадените одговори на родителите и учениците во врска со ова прашање пресметав хи квадрат. Добиениот хи квадрат изнесува $\chi^2 = 2.082$ и е помал од табличната вредност $\chi^2 = 5.991$ 2 степени на слобода и ниво на веројатност од 0,05. Добиената вредност значи дека не постои статистичка значајна разлика во ставовите и мислењата помеѓу родителите и учениците. Интензитетот на меѓусебната

поврзаност се мери со коефициент на контингенција C , каде што тој изнесува 0,14. Коефициентот на контингенција се движи од 0 до 1, што е поблиску до 1 врската помеѓу обележјата е појака. Според дадените одговори и нивната обработка потврдуваме дека родителите ја препознаваат воспитната запустеност кај нивните деца, знаат колку често и во кој форми и облици се јавуваат промените во однесувањето кај нивните деца. Од одговорите на учениците се потврди дека родителите се запознати и со причината за промените во однесувањето кај нивните деца.

Претпоставуваме дека родителите навремено реагираат при појава на знаци на воспитна запустеност. Во врска со ова, на родителите им поставивме неколку прашања, во продолжените ќе ги разгледаме прашањата и одговорите на родителите.

„Доколку детето ги прекрши правилата и редот во домот, заедно наоѓате решение за проблемот?“

Табела 10. Одговори на родителите за зачестеноста за заедничкото решавање на проблемот со нивните деца

Родители	Одговори	f	%
Средно образ.	понекогаш	21	38,18
Средно,вишо,високо	секогаш	33	60,00
Средно образ.	никогаш	1	1,81
Вкупно		55	99,99

Од вкупно 55 испитани родители: 38,18% одговориле понекогаш, 60% одговориле секогаш и 1,81% одговориле никогаш. Согледуваме дека во поголем дел од семејствата родителите заедно со нивните деца наоѓаат решение за проблемот. Доколку нивното дете прекрши некое правило во домот, тоа значи дека родителите реагираат навремено, му укажуваат на детето за грешката, му даваат љубов, но истовремено му поставуваат и барања, кога веќе постојат правила и ред во домот мора и да се почитуваат. Родителите треба да ги мотивираат децата мудро да размислуваат, зрело да сакаат и посветено да работат. Моралната зрелост значи да ги разликува однесувањата кои го развиваат од однесувањето преку кое постапува неправедно кон себе и другите.. Истото прашање им го поставивме и на учениците.

Табела 11. Одговори на учениците за зачестеноста за заедничкото решавање на проблемот со нивните родители

Ученици	Одговори	f	%
Многу добар и добар успех	Понекогаш	27	49,09
Одличен и добар успех	Секогаш	26	47,27
Добар успех	Никогаш	2	3,63
Вкупно		55	100

Од вкупно 55 испитани ученици: 49,09% одговориле дека понекогаш заедно наоѓаат решение за проблемот, 26 од испитаните ученици или 47,27 одговориле секогаш и само 2 ученици или 3,63% одговориле никогаш заедно не наоѓаат решение за проблемот.

Пресметаниот хи квадрат во врска со ова прашање изнесува $\chi^2 = 1,914$ и е помал од табличната вредност на хи квадрат = 5,991, 2 степени на слобода и ниво на веројатност 0,05, што значи дека не постои статистичка значајна разлика во ставовите и мислењата кај родителите и учениците. Интензитетот на меѓусебна поврзаност се мери со коефициент на контингенција и тој изнесува 0,13, колку е поблиску до 1 врската помеѓу обележјата е појака, во нашиот случај значи дека врската помеѓу обележјата е слаба. Значи родителите го почитуваат мислењето и зборот на нивното дете му даваат можност заедно да го решат проблемот, детето да се почувствува рамноправно со нив, да биде прифатено и сакано, пофалено и со признание за сработеното, да биде независно и да може да одлучува. да ја согледа сопствената грешка, а сето тоа овозможува негов позитивен раст и развој.

Во врска со претпоставката дека родителите навремено реагираат при појава на знаци на воспитна запуштеност, им го поставивме следното прашање:

Како ќе му помогнете на Вашето дете доколку забележите одредена форма на непристојно однесување?

Табела 12. Мислења на родителите на кој начин ќе му помогнат на своето дете

Родители	Одговори	f	%
Вишо,средно образование	Со разговор во кој доминира морална поука	41	74,54
Средно образ.	Со казна	3	5,45
Високо,средно образование	Со награда, доколку забележите промени во позитивна насока	11	20
Вкупно		55	99,99

Од вкупно 55 испитани родители: 74,54% одговорија дека тоа ќе биде со разговор во кој доминира морална поука, 5,45% одговорија со казна и 20% од родителите одговорија со награда, доколку забележат промена во позитивна насока. Во разговорот треба да доминира морална поука да ги развива позитивните интереси и пасии во кој му укажуваме на детето дека направената грешка и форма на непристојно однесување е неправилна и го спречува забавува неговиот позитивен развој. Сметам дека во тој момент разговорот со своето дете би требало да биде во насока да ја разбудиме свеста кај детето за направената грешка од негова страна, да го натераме да размислува како и на кој начин би можел да го поправи своето однесување, да има

сопствена хиерархија на вредности, реално да размислува и сака, да знае да каже „не“ не само на другите, туку и на сопствените незрели желби, верувања или наклонетости, да ја зајакне својата самодоверба.

За да ги согледаме и одговорите на учениците за тоа како родителите им помагаат на своите деца при појава на знаци на воспитна запушеност на учениците им го поставив следното прашање:

За непристојното однесување родителите ти помагаат со...?

Табела 13, Одговори на учениците за помошта од нивните родители

Ученици	Одговори	f	%
Одличен,мн.добар добар успех	разговор	49	89,09
Добар успех	казна	5	9,09
Добар успех	Со награда, доколку има позитивна промена	1	1,61
Вкупно		55	99,79

Од вкупно 55 испитани ученици: 89,09% одговорија со разговор, 9,09% ученици одговорија со казна, само 1,61% одговори со награда.

Пресметаниот хи квадрат изнесува $\chi^2 = 9,544$ и е поголем од табличната вредност што значи дека постои статистички значајна разлика во ставовите и

мислењата кај родителите и учениците. Коефициентот на контингенција изнесува 0,28, значи врската помеѓу обележјата е послаба. На кој начин им помага наставникот кога учениците ќе покажат некоја форма на непристојно однесување, затоа ги прашав учениците:

За непристојното однесување наставникот ти помага со...?

Табела 14 . Одговори на учениците за помошта од наставниците

Ученици	Одговори	f	%
Одличен,мн.добар и добар успех	Разговор	49	89,00
Добар успех	Казна	1	1,81
Добар успех	Ги повикува родителите	5	9,09
Вкупно		55	99,9

Од 55 испитани ученици: 49 или 89% одговорија дека наставникот им помага со разговор, само 1,81% одговорија дека наставникот им помага со казна и 9,09% одговорија дека наставникот ги повикува родителите.

Кога го поставивме прашањето на родителите: Како би му помогнале на своето дете? Од вкупно 55 испитани родители: 74,54% одговорија со разговор во кој доминира морална поука, можеме да заклучиме дека родителите и наставниците го применуваат разговорот како мерка за да им помогнат на

учениците со нарушено однесување, значи имаат изедначено мислење за обликот на понудената помош од нивна страна кон учениците.. Во разговорот наставниците мора да внесуваат ведрина, полет и оптимизам, да градат односи на доверба и почитување меѓу учениците. Согледуваме дека мислењата и ставовите на наставниците и родителите се изедначени во врска со тоа на кој начин би му помогнале на детето/ученикот доколку имаме знаци на нарушено однесување.

На родителите им го поставивме и следново прашање:

Непристојното однесување на Вашето дете бара помош, тоа најчесто го правите?

Табела 14. Мислења на родителите како најчесто им пружат помош на нивните деца

Родители	Одговори	f	%
Високо, вишо, средно образование	Во семејството	36	65,45
Средно образование	Во училиштето, заедно со наставникот	15	27,27
Средно образование	Заедно со врсниците	4	7,27
Вкупно		55	99,99

Од прикажаната табела согледуваме од вкупно 55 испитани родители: 65,45% одговорија дека помошта на детето им ја нудат во семејството, 27,27% одговорија дека помошта децата ја добиваат во училиштето заедно со наставникот и 7,27% одговорија дека децата помош добиваат од нивните врсници. Можеме да согледаме дека родителите се на прво место во однос на понудената помош кон децата со нарушено однесување, потоа следуваат наставниците и на крај се врсниците. Родителите сакаат најпрво да реагираат кај нивните деца, да им помогнат внатре во домот, колку успеваат во сето тоа одговорот е во подобрувањето на однесувањето кај детето или пак зголемување на нарушеното однесување. Многу често родителите ги забележуваат своите деца дури тогаш кога тие ќе навлезат во длабока криза и со тоа однесување гласно повикуваат на присуство и помош од нивна страна. Задочнетото реагирање од страна на родителите можеби е од страв да признаат на себеси дека имаат проблем со своите деца, недоволно внимание и отсуство во нивните животи.

Претпоставување дека и учениците кога имаат некој проблем најпрво бараат помош од нивните родители, затоа им го поставив следното прашање:

Кога имаш некаков проблем го споделуваш со?

Табела бр.15 Одговори на учениците со кој го споделуваат проблемот

Ученици	Одговори	f	%
Одличен,мн.добар	Семејството	41	74,54

и добар успех			
Добар успех	Во училиштето со наставникот	3	5,45
Добар успех	Заедно со врсниците	11	20
Вкупно		55	100

Од вкупно 55 испитани ученици: 74,54 % одговорија дека проблемот го споделуваат со семејството, 5,45% одговорија дека проблемот ќе го споделат во училиштето со наставникот, 20% тоа би го направиле заедно со врсниците. Според учениците наставниците се на последно место од кое би побарале помош, тоа значи дека нивниот однос не е заснован на доверба и заштита. Пресметаниот хи квадрат изнесува $\chi^2 = 11,591$, што покажува дека е поголем од табличната вредност, значи постои статистички значајна разлика во одговорите помеѓу родителите и учениците. Пресметаниот коефициент на контингенција изнесува 0,31, значи врска помеѓу обележјата е слаба. Согледуваме дека по семејството учениците би побарале помош од нивните врсници, дали понудената помош од страна на врсниците ќе го подобри однесувањето или ќе биде разгорување на веќе постоечкиот проблем, се зависи од моменталната емоционалната зрелост кај ученикот. Како последна помош учениците ја наведоа помошта од страна на наставниците, најверојатно не е доволно изграден односот со наставникот врз база на доверба и почитување. Доколку би се подобрил тој однос ученикот ќе

почувствува сигурност и заштита од страна на наставникот, а сето тоа води кон негов позитивен раст и развој и намалување на воспитната запустеност. Од сите добиени одговори на прашањата повразани со тоа дали родителите навремено реагираат при појава на знаци на воспитна запустеност согледуваме дека родителите им помагаат на своите деца со разговор доколку согледат прекршување на некои правила и редот во домот, ја развиваат нивната самодоверба и иницијатива ,го почитуваат зборот и мислењето на своето дете за да се почувствува „важно“, рамноправно со нив, со една и единствена цел а тоа е нивен позитивен раст и развој. Меѓутоа колку успеваат родителите во тоа навремено да реагираат сметам дека крајниот резултат е во тоа во каква личност ќе се изгради нивното дете. Најголем успех за секој родител е детето да се формира во емотивно, социјално и психички здрава личност.

Претпоставуваме дека родителите се вклучуваат во превенцијата кај воспитно запустените деца. Затоа им поставивме повеќе прашања на родителите.

Правилата и редот во домот ги поставувате заедно со Вашето дете ?

Табела 16. Мислења на родителите за зачестеноста во донесувањето на заеднички правила во домот

Родители	Одговори	f	%
Средно образ.	Понекогаш	31	56,36
Високо,вишо,средно	Секогаш	21	38,18
Средно образ.	Никогаш	3	5.45

Вкупно		55	99,99
--------	--	----	-------

Според добиените резултати согледуваме дека од вкупно 55 испитани родители: понекогаш одговориле 56,36%, 38,18% одговориле секогаш и само 5,45% одговориле никогаш. Согледуваме дека не е мал бројот на семејствата во кои се слуша гласот на детето, тоа заедно со родителите поставува правила во домот и на тој начин се овозможува да се почувствува рамноправно, сето ова делува позитивно за неговиот емоционален, интелектуален и психофизички развој. Со поставувањето правила и забрани го развиваме чувството за послушност кај детето. Родителите не треба да поставуваат спротивни правила бидејќи детето не може да разбере што точно се бара од него, исто така кога родителите се неединствени не можат меѓусебно да се договорат за правилата спрема детето, тогаш детето ги прифаќа тие правила кои може полесно да ги исполни. Доколку детето забележи дека е изложено на променливи и нереални правила ќе престане да ги почитува возрасните, да ги следи упатствата, а тоа доведува до непочитување на авторитетот и правилата на однесување кои ги поставуваат родителите. Правилата кои му ги поставуваме на детето не треба да бидат преголеми и да ги надминуваат неговите способности или пак да не ги почитуваат ставовите на детето. Детето мора да знае дека со прекршоците и спротивставувањата од негова страна нема да дојде до очекуваната цел.

Истото прашање беше поставено и на учениците:

Правилата и редот во домот ги поставувате заедно со родителите?

Табела 17. Одговори на учениците за зачестеноста во донесувањето заеднички правила во домот

Ученици	Одговори	f	%
Мн.добар и добар	Понекогаш	24	43,63
Одличен и добар успех	Секогаш	30	54,54
Добар успех	Никогаш	1	1,81
Вкупно		55	100

Од добиените одговори согледуваме дека: 54,54% од учениците потврдиле дека заедно одлучуваат за правилата и редот во домот, 43,63% одговорија - понекогаш, а само 1,81% одговорија – никогаш. Пресметаниот хи квадрат изнесува 3,479 и е помал од табличната вредност, значи дека не постои статистички значајна разлика во ставовите и мислењата кај родителите и учениците. Коефициентот на контингенција изнесува 0,18, значи врската помеѓу обележјата е слаба.

Следното прашање за родителите гласи:

Поминатото време во заеднички активности со Вашето дете ги задоволува неговите потреби и интереси?

Табела 18. Мислења на родителите за тоа колку поминатото време со своите деца ги исполнува нивните потреби и интереси

Родители	Одговори	f	%
Средно образ.	Понекогаш	27	49,09
Високо,вишо,средно	Секогаш	15	27,27
Средно образ.	Никогаш	13	23,63
Вкупно		55	99,99

Од прикажаната табела забележуваме дека од вкупно 55 испитани родители: 49,09% одговориле понекогаш, 27,27% одговориле секогаш и 23,63% одговориле никогаш. Подолго поминато време со своите деца е една од превентивните мерки за намалување на нарушеното однесување, меѓутоа мораме да спомнеме дека е важно со какви емоции и внимание е исполнето поминатото време. Децата за родителите засекогаш остануваат деца, но во времето на нивниот раст и развој е потребно повеќе внимание, повеќе присуство во нивните активности, со цел да ги насочиме по вистинскиот пат. Колку повеќе време поминато во заеднички семејни активности, толку повеќе членовите од семејството имаат можност да се осознаат. Тоа во суштина значи дека родителите можат постојано да го следат развојот на своето дете, вклучувајќи го неговото однесување и притоа да не дозволат да се јават какви било нарушувања. Од добиените одговори на родителите согледуваме дека е потребно повеќе да се вклучат во секојдневието на своите деца.

Истото прашање им го поставив и на учениците:

Поминатото време во заеднички активности со родителите ги задоволува твоите потреби и интереси?

Табела 19. Одговори на учениците за тоа колку се исполнети нивните интереси и потреби од страна на родителите

Ученици	Одговори	f	%
Мн.добар успех	понекогаш	п	20.00
Одличен.добар успех	секогаш	39	70,90
Добар успех	никогаш	5	9,09%
Вкупно		55	99,99

Од 55 испитани ученици: 20,00% одговорија понекогаш, 70,90% одговорија секогаш и 9,09% одговорија никогаш.

Пресметаниот хи квадрат изнесува 20,959 и е поголем од табличната вредност, што значи дека постои статистички поголема разлика во ставовите и мислањата кај родителите и учениците. Коефициентот на контингенција изнесува 0,4 значи врската помеѓу обележјата е слаба. На ова прашање повеќе учениците истакнаа дека поминатото време со своите родители ги задоволува нивните интереси, но родителите имаат потреба за подобрување на нивниот однос во смисол повеќе време да поминуваат со своите деца.

Следното прашање за родителите гласи:

Го следам однесувањето на моето дете и разговараме за развивање на позитивни особини?

Табела 20. Мислења на родителите за тоа колку често разговараат и го следат однесувањето на нивното дете

Родители	Одговори	f	%
Средно образ.	Понекогаш	15	27,27
Високо,вишо,средно	Секогаш	34	61,81
Средно образ.	Никогаш	6	10,90
Вкупно		55	99,98

Од вкупно 55 испитани родители: 61,81% одговориле дека секогаш го следат однесувањето кај своите деца и разговараат, 27,27% родители одговориле понекогаш и само 10,90% одте родители одговориле никогаш. Според добиените одговори можеме да согледаме дека поголем дел од родителите го следат однесувањето кај нивните деца и разговараат за развој на позитивните особини, сето тоа е превенција за намалување на воспитната запуштеност како појава. Сепак, мора да истакнеме дека децата манифестираат едно однесување дома, друго на улица со врсниците и друго во училиштето, значи родителите мораат да го следат однесувањето кај нивните деца насекаде, а во тоа ќе успеат со добра соработка со наставниците и запознавање на друштвото, врсниците со кои детето се дружи.

Истото прашање им го поставив и на учениците.

Родителите го следат твоето однесување и разговарате за развој на позитивни особи?

Табела 21. Одговори на учениците за зачестеноста за тоа колку нивните родители ги следат и разговараат со нив

Ученици	Одговори	f	%
Одличен и добар успех	Понекогаш	23	41,81
Мн.добар и добар успех	Секогаш	31	56,36
Добар успех	Никогаш	1	1,81
Вкупно		55	99,98

Од вкупно 55 испитани ученици: 41,81% одговорија понекогаш, 56,36% одговорија секогаш и 1,81% одговорија никогаш. Според добиените одговори може да согледаме дека учениците се свесни за тоа дека нивните родители го контролираат, следат нивното однесување и постојано разговараат во позитивна насока за да дејствуваат превентивно за намалување на нарушеното однесување кај нив.

Пресметаниот хи квадрат изнесува 5,394 и е помал од табличната вредност на хи квадратот, што значи дека не постои статистички значајна разлика во ставовите и мислењата кај родителите и одговорите на учениците. Пресметаниот коефициент на контингенција изнесува 0,22.

Согласност колку дејствуваат превентивно за намалување на воспитната запуштеност забележуваме дека го почитуваат мислењето и зборот на детето во донесување заедничките правила во домот, поминатото време со заеднички активности со своите деца ги задоволува нивните потреби и интереси, надевајќи се дека тоа време е правилно искористено, родителите постојано го следат однесувањето на нивните деца, но сепак тоа мора да биде поактивно и поинтензивно.

Една од целите на истражувањето беше и тоа колку наставниците ја препознаваат воспитната запуштеност кај учениците, кои промени во однесувањето кај учениците ги забележуваат, колку често се јавуваат овие промени во однесувањето кај учениците, која е причината за нарушеното однесување кај овие ученици. Затоа на наставниците им поставивме неколку прашања.

Забележувате ли промени во однесувањето кај учениците?

Одговорите на наставниците во најголем број се повторуваа, затоа ќе истакнам неколку:

- Да, секако.

- Кај одредени ученици.

- Забележувам промени кај учениците.

- Психофизички промени кои влијаат на целокупното однесување на учениците.

Кои промени во однесувањето ги забележувате кај одредени ученици?

Ги добив следниве одговори:

- Најчесто имаат конфликтно однесување кое го демонстрираат со насилство кон другите ученици (понекогаш во поблаги форми, омаловажување, навредување).

-Агресивност, недисциплина, хиперактивност, непочитување спротивставување со наставниците, нередовност, лажење, лажна самодоверба, неодговорност, намалена концентрација и внимание.

- Не го чуваат инвентарот, наставните средства и помагала.

- Незаинтересираност кон наставата.

- Вербални расправи со ученици.

Наредното прашање за наставниците гласи:

- Колку често се јавуваат овие форми на однесување кај учениците?

- Секојдневно, често, во ситуации кога им е загрозен личниот интегритет.

- Во ситуации кога не знаат како да реагираат.

- Неколку пати неделно, во одредени периоди.,

Која е причината за нарушеното однесување кај учениците?

- Причината е во домашното воспитување од страна на родителите.

- Недоволното внимание од родителите.

- Отсуство на родители, кои работат во странство.

- Големото влијание од медиумите и средината (врсниците).

- Расчекор меѓу желбите, потребите и можностите.
- Нарушените односи во микро и макро средината.
- Социјалниот момент во семејството.
- Крајот на учебната година и почеток на пубертетот.

Од сите добиени одговори на прашањата кои им ги поставив на наставниците согледувам дека наставниците ја препознаваат воспитната запустеност кај учениците, која е застапена во повеќе форми и облици поразлични од оние кои ги наведоа родителите. Наставниците забележуваат одредени форми на непристојно однесување, а пак родителите други. Сметам дека причината е или тоа што родителите ги гледаат со „други очи“ своите деца или, пак, учениците имаат едно однесување дома, друго на училиште или пак на улица. Наставниците истакнаа дека промените во однесувањето кај учениците се јавуваат често во текот на наставата, а како причина за нарушеното однесување во поголем број ја спомнуваат недоволното внимание и незаинтересираност од страна на родителите, додека родителите и учениците како причина за нарушеното однесување ги наведоа успехот во училиштето и несогласувањето со врсниците. Многу јасно согледуваме дека постои разлика во мислењата кај наставниците и родителите во врска со причините и формите на нарушеното однесување, но сепак и едните и другите ја препознаваат промената кај учениците.

Претпоставуваме дека наставниците навремено реагираат при појава на знаци на воспитна запустеност, затоа им поставив неколку прашања.

„На одделенските часови разговарате и учениците Ви укажуваат за проблеми што ги имаат во класот или со други ученици?

Од страна на наставниците ги добив следниве одговори.

- Да, постојано разговараме и за секој проблем ме информираат.
- Тоа е постојана комуникација која не е врзана само со одделенските часови, туку во секоја пригода.
- Постојано разговараме и ги решаваме проблемите.
- Со разговор им укажувам за постапките кои не се добри.
- На одделенските часови и на сите други кога се среќаваме во текот на работната недела имаат слобода да ги кажат проблемите и да реагираме навремено.
- Не секогаш.
- Некои ученици се плашат да ги кажат своите проблеми.

Согледуваме дека наставниците во голем број одговорија дека разговараат со учениците за проблеми кои се поврзани со нивното опкружување, меѓутоа тоа не е доволно, во одговорите на учениците на прашањето со кој би го споделиле проблемот што го имаат увидовме дека наставниците беа на последно место. Затоа тој однос мора да биде подлабок, исполнет со емоции, доверба и почитување. Наставниците мора да знаат да влезат во внатрешноста на ученикот, гледана на неговиот живот од

негова перспектива, од перспектива на неговото специфично минато, личност, потреби и ситуации во кој тој се наоѓа. Преку разговорите кои ги водат наставниците со учениците треба да се овозможи учениците да се почувствуваат разбрани и прифатени во својата единственост, кога сето тоа ќе им го дадат, тогаш и учениците ќе стекнат доверба кај наставниците за да можат да им се доверуваат во целост. Довербата и почитта се основа за изградба на пријателство и со таков однос ќе ја намалиме воспитната запуштеност во училиштата, треба учениците да почувствуваат дека наставниците не се само наставници туку и нивни пријатели.

Следното прашање за наставниците гласи:

Како ги решавате проблемите при појава на знаци на воспитна запуштеност?

Голем дел од наставници одговорија:

- Со превентивни мерки кои најчесто се потпираат на методите на советување, укажување, давање личен пример.
- Ги посетувам домовите на овие ученици и разговарам со родителите.
- Со опомена и укор изречени усно во текот на часот.
- Разговор и советувања.
- Ги повикувам родителите, но тие ретко доаѓаат.
- Советување со педагошката служба.

Потребно ли е воведување на специфични програми во училиштето за навремено реагирање при појава на воспитна запуштеност кај учениците?

Сите наставници ја истакнаа потребата од развивање на специфични програми за спречување и намалување на насилството во училиштата, програми кои ќе се занимаваат со училишната средина вклучувајќи и поттикнувајќи на ненасилен пристап, на решавање на судирите и заемно почитување на сите членови на училишната заедница. Некои од наставниците нагласија дека е потребно и родителите да се вклучат во активностите на специфичните програми.

Од добиените одговори на наставниците согледуваме дека тие реагираат при појава на знаци на воспитна запуштеност кај учениците со мерки кои веќе и претходно се применуваат (советувања, разговор, опомена итн.) и сите наставници ја потврдија потребата од воведување на специфични програми за ненасилен пристап и заемно почитување во училишната заедница. Со ова согледуваме дека за навремено реагирање од страна на наставниците при појава на знаци на воспитна запуштеност е потребно воведување на посовремени методи и пристапи со кој ќе се подобри релацијата наставник – ученик, наставниците ќе им станат пријатели не само учители и ќе ги придружуваат во секојдневните активности. За да се намалат знаците на воспитна запуштеност во училиштето наставникот мора да експериментира со бројни техники и така да го создава својот најдобар стил на анимација на ученикот. Треба да се има предвид сознанието дека едно училиште не може да се издигне до нивото на современо без добро водство и координација

од страна на наставникот, кој како „невидлив“ водач и менаџер на информации ги поттикнува учениците и им нуди разни извори и можности за учење. Наставникот треба да ги следи новите тенденции во образованието и да креира промени во училиштето.

На наставниците во текот на интервјуто во врска со претпоставката дека се вклучуваат во превенцијата за намалување на воспитната запуштеност кај децата им ги поставивме следниве прашања:

Кои превентивни мерки ги преземате за намалување на воспитната запуштеност кај учениците?

Ги добив следниве одговори:

- Разговор со учениците и нивните родители.
- Усмен, писмен укор, стратегии за толерантност, развивање на другарство и почитување.
- Превентивното делување дава резултати и ја насочува личноста кон позитивни размислувања (сослушување на нивните проблеми, советување, укажување).
- Го известуваме педагогот и директорот, се повикуваат родителите.
- Префрлување во друга паралелка.
- Чести воспитни разговори и дискусии.

- Еднаш неделно на часовите на одделенската заедница ги запознавам учениците со појавата и превенцијата од воспитната запустеност и сметам дека тоа е доволно.
- Убедена сум дека со практикување на стекнатите знаења и умеења посебно од прирачникот „Животни вештини“ ќе се намали бројот на ученици со нарушено однесување.
- Конкретен одговор околу тоа колку често се разговара на конкретни теми не можам да дадам одговор, но онаму кај што се чести појавите на воспитна запустеност често се разговара, на секој одделенски час.
- Сметам дека тие разговори се доволни за информирање на учениците во врска со воспитната запустеност.
- Во нашето училиште раководителите на одделенските заедници на часот на одделенската заедница обработуваат содржини за превенција од насилно однесување и сметам дека тоа е доволно.

Во врска со претпоставката дека наставниците се вклучуваат во превенцијата за намалување на воспитната запустеност им го поставивме и следното прашање:

На кој начин ги поттикнувате интелектуалните, емоционални и социјални потреби кај учениците?

Ги добив следниве одговори:

- Со разговор, убав збор.
- Реализација на работилници.
- Преку ученици кај кои истите потреби се на повисоко ниво.
- Со примена на искуства и содржини за образование на животни вештини.
- Ги мотивирам да размислуваат за себе и околината како и за односите со другите на начин кој ќе им овозможи хармонично однесување и прифаќање на различностите.
- Додатна настава, охрабрување.
- Мотивација, награда.
- Усно излагање, разговор во група и индивидуално со секој ученик.
- Укажување на значењето на воспитувањето и образованието на самата личност.

Согласно со преземањето на превентивни мерки наставниците го развиваат другарството, самопочитта, самодовербата, примена на искуства и содржини за образование на животни вештини и покрај тоа како учениците да се презаситени од овие мерки и им е потребно нешто ново, нешто поразлично од досегашниот начин и пристап од страна на наставниците.

Голем дел од наставниците ја потврдија потребата од воведување на специјални програми во училиштата за навремено и превентивно реагирање при појава на знаци на воспитна запуштеност, заемно почитување и

поттикнување на ненасилен пристап.

Наставникот би постигнал голем успех во превенцијата доколку им објасни на учениците дека злото најдобро се победува со добро, дека основна одбрана на учениците од проблематичното однесување и од зависностите е нивното учење на уметноста на животот, со љубов, вистина и слобода, а не на нивно плашење од пиење алкохол или земање наркотици.

Претпоставуваме дека: родителите и наставниците често соработуваат, реализираат активности и контролираат за да остварат превенција кај воспитната запуштеност. Во врска со ова им поставивме на родителите неколку прашања:

Колку често го посетувате училиштето на Вашето дете?

Добиените одговори ќе ги прикажам табеларно.

Табела 22. Зачестеноста на родителите во посетите на училиштето

Родители	Одговори	f	%
Вишо,средно обра	Многу често	2	3,63
Високо,средно	Често	35	63,63
Средно образ.	Ретко	18	32,72
Вкупно		55	99,98

Од добиените резултати заклучуваме дека од 55 вкупно испитани родители: 3,63% одговорија многу често, 63,63% одговорија често и 32,72%

одговорија ретко. Можеме да согледаме дека дел од родителите го посетуваат училиштето често, но има и родители кои тоа го прават ретко. Посетата од страна на родителите е битен услов за подобра соработка со наставниците, постојано информирање за активностите и успехот на нивните деца. Сето тоа овозможува навремено, превентивно делување доколку се појави некој проблем.

Ова прашање им го поставивме и на учениците:

Колку често родителите го посетуваат училиштето?

Табела 23. Одговори на учениците за посетата на родителите во училиштето

Ученици	Одговори	f	%
Мн.добар и добар успех	Многу често	23	41,81
Одличен и добар успех	Често	29	52,72
Добар успех	Ретко	3	5,45
Вкупно		55	99,98

Пресметаната вредност на хи квадратот изнесува 28,917 и е поголема од табличната вредност на хи квадратот, што значи дека постои статистички значајна разлика во ставовите и мислењата кај родителите и учениците.

Пресметаниот коефициент на контингенција изнесува 0,46 значи врската помеѓу обележјата е послаба.

Следното прашање за родителите гласи:

Училиштето го посетувате?

Табела 24. Мислења на родителите за видот на посета во училиштето

Родители	Одговори	f	%
Високо,средно образ	Кога ќе бидете повикани	24	43,63
Вишо,средно образ	Самоиницијативно	17	30,90
Средно образ	Само на родителски средби	14	25,45
Вкупно		55	99,98

Од вкупно 55 испитани родители: 43,63% одговорија кога ќе бидат повикани, 30,90% одговорија самоиницијативно и 25,45% одговорија само на родителски средби. Од добиените одговори согледуваме дека родителите не се доволно вклучени во соработка со наставниците, дали имаат повеќе работни обврски, повеќесменско работење, бидејќи во структурата за образование на родителите видовме дека поголем дел од родителите беа со средно образование или причината е во нивната незаинтересираност за тоа што се случува со нивното дете во училиштето. Сепак, сето тоа негативно се одразува кон нивното дете. Морам да спомнам дека незаинтересираноста на родителите се рефлектира и врз нивните деца, тие копираат однесувања од нивните

родители, значи мора да се внимава како се однесуваат родителите кон училиштето, тие да им даваат пример на своите деца.

Наредното прашање гласи:

Колку сте информирани за однесувањето и успехот на Вашето дете од страна на наставниците?

Табела 25. Мислења на родителите за информирањата од страна на наставниците

Родители	Одговори	f	%
Средно образ.	Потполно сум информиран	37	67,27
Високо,вишо,средно	Делумно	15	27,27
Средно образ.	Не сум	3	5,45
Вкупно		55	99,99

Родителите ги дадоа следниве одговори од вкупно 55 испитани родители: 67,27% одговорија потполно сум информиран, 27,27% одговорија делумно и 5,45% одговориле не сум. Согледуваме дека поголем дел од родителите мислат дека се доволно информирани за однесувањето и успехот на нивните деца, ова значи поголема контрола и превенција за намалување на воспитната запустеност кај учениците.

Истото прашање им го поставив и на учениците:

Колку се информирани родителите за твојот успехот и однесувањето во училиштето?

Табела 26. Одговори на учениците за информирањето на родителите за нивниот успех и однесување

Ученици	Одговори	f	%
Мн.добар и добар успех	Потполно се информирани	23	41,81
Одличен и добар	Делумно	21	38,16
Добар успех	Не се	11	20
Вкупно		55	99.97

Одговорите на учениците беа речиси изедначени: 41,81% дека родителите се потполно информирани, 38,16% делумно и 20% не се информирани.

Според дадените одговори на родителите и учениците пресметаниот хи квадрат изнесува 8,388 и е поголем од табличната вредност, што значи дека постои статистички значајна разлика помеѓу одговорите. Коефициентот на контингенција изнесува 0,27, колку е поблиску до 1 толку е врската помеѓу обележјата поголема.

За да потврдиме колку и дали соработуваат родителите со наставниците, на наставниците им поставив неколку прашања. Во продолжение ќе ги прикажам прашањата и одговорите на наставниците:

Дали имате поддршка од родителите во врска со преземање на некои мерки поради нарушено однесување кај ученикот?

Ги добив следниве одговори:

- Родителите сакаат да соработуваат, но и самите не знаат како да реагираат во одредени ситуации.

- - Ги прифаќаат предложените мерки од страна на наставниците.
- Во помал број се родителите кои не соработуваат или тоа го прават ретко.
- Понекогаш бидејќи нивната посета за разговор се сведува на минимум.
- Родителите не се присутни често во училиштето, но во проблемите со кои сум се среќавала тие ги прифаќаат предложените мерки.
- Не многу.
- Не секогаш.
- Да, имам.
- Родителите немаат доволно авторитет кај своите деца.
- Не со сите родители.
- Во поретки случаи да, но главно родителите се бранат дека причината за однесувањето на децата е пубертетот.

На прашањето кое гласи:

Сметате ли дека родителите треба повеќе да се вклучат во активностите и соработката со наставниците?

Добиените одговори во голем дел се повторуваа, затоа ќе истакнам неколку.

- Дефинитивно да.

- Секако преку најразлични форми на соработка.
- Да.
- Тие контакти треба да бидат почести и подолготрајни со цел размена на информации и искористување на сите потенцијали за подобрување на однесувањето кај учениците.
- Да, сметам.
- Да, треба да соработуваат, но пред тоа треба да се едуцираат.

Добиените одговори од страна на наставниците многу јасно и прецизно потврдија дека соработката со родителите треба да биде на повисоко ниво, поинтензивна, со почести средби, контакти и активности, бидејќи ни е познат фактот дека најефикасни резултати се постигнува со единство на двата клучни фактори, а тоа се наставниците и родителите со цел превентивно да се делува за намалување на воспитната запуштеност кај учениците.

ЗАКЛУЧОК

Анализата на теоретските расправи на овој проблем, како и емпириските податоци до кои дојдовме во истражувањето со користење на техниките: интервјуирање, анкетирање, непосредните контакти со учесниците во истражувањето, ни овозможија расветлување на одделни аспекти на проучуваниот проблем. Заклучоците од ова истражување треба да се уважат во насока на натамошно подобрување и збогатување на односот наставник-ученик, со цел превенција на воспитната запуштеност во основните училишта.

Непосредниот контакт со субјектите во текот на истражувањето нè води до следниве заклучоци:

1. Родителите ја препознаваат воспитната запуштеност кај своите деца и тоа во најголем број се јавува во форма на неисполнување на училишните обврски, кавга со врсниците, а потоа следуваат агресивноста и лажењето. Сите овие форми на воспитна запуштеност се јавуваат во зависност од ситуацијата, постојано или ретко. Родителите како главна причина за нарушеното однесување кај своите деца го истакнаа најпрво успехот во училиштето, потоа промените во семејството и на крај несогласувањето со врсниците.

2. Родителите навремено реагираат при појава на знаци на нарушено однесување кај своите деца на тој начин што му поставуваат барања и правила и доколку детето прекрши некои правила во домот заедно

наоѓаат решение за истиот, односно го почитуваат зборот на своето дете, му овозможуваат на детето да се почувствува рамноправно со нив а со тоа се чекор поблиску до неговиот позитивен раст и развој. Родителите разговараат со своите деца, тие се први од кој децата добиваат помош ако е потребна, значи детето добива совети најпрво внатре во својот дом, а потоа доколку е потребно родителите се обраќаат на наставниците. Лично сметам дека понекогаш родителите задоцнуваат со интервенцијата од страна на наставниците, не сакајќи долго време да си признаат на самите себе дека на нивното дете им е потребна помош, тие тоа го одлагаат сè додека самите не знаат да се справат со проблемот или пак се додека не бидат повикани од страна на наставниците.

3. Родителите за да дејствуваат превентивно во појавата на знаци на воспитна запуштеност кај нивните деца им овозможуваат на децата заедно со нив да ги постават правилата и редот во домот, поминуваат време во заеднички активности, го следат однесувањето на детето, разговараат за развој на позитивните особини кај него, но сепак за да ја подобрат превенцијата во воспитната запуштеност сето тоа мора да биде поинтензивно, поактивно и секако подобра соработка со наставниците.

4. Наставниците, исто така, ги забележуваат промените во однесувањето кај учениците, но според нив како најчести форми се нередовноста (отсуство) во училиштето, лажење, неодговорноста, недоволно внимание и

недисциплината. Сите овие форми се јавуваат често, секојдневно или во одредени периоди. Голем дел од наставниците категорично потврдија дека причината за таквото нарушено однесување кај учениците се родителите, нивното отсуство или недоволно внимание, социјалниот момент во семејството, потоа влијанието на средината, врсниците, почетокот на пубертетот и завршувањето на учебната година. Многу јасно согледаваме дека родителите и наставниците немаат исти ставови за облиците на воспитната запуштеност кај учениците и причината за нејзината појава.

5. Наставниците за да делуваат навремено при појавата на знаци на воспитна запуштеност истакнаа дека постојано разговараат со учениците, на одделенските часови и во секоја пригода, советуваат, но сепак потврдија дека е потребно воведување на специјални програми во училиштата за навремено реагирање при појава на знаци на воспитна запуштеност, заемно почитување и поттикнување на ненасилен пристап. Одговорите на учениците ни потврдија дека во разговорот со наставници тие немаат доволна сигурност и заштита, а само таков однос изграден на доверба и почитување е основа за намалување на воспитната запуштеност.

6. Превентивното делување од страна на наставниците беше со развој на позитивното размислување кај учениците, развој на другарството, почитувањето, применуваат стратегии за толерантност, развој на интелектуалните, емоционалните и социјални потреби кај учениците, реализираат работилници, ги мотивираат да размислуваат за себе и

околината, за односите со другите на начин кој ќе овозможи хармонично однесување и прифаќање на разликите, но учениците како да се презаситени од сите овие мерки од страна на наставниците и бараат нешто ново нешто поразлично. Наставниците се вклучуваат во сите потребни активности со цел намалување на појавата на воспитна запуштеност, но сепак не е во целост изграден односот за да ученикот почувствува доверба и заштита од наставникот.

7. Родителите и наставниците не соработуваат доволно, родителите го посетуваат училиштето кога ќе бидат повикани или на родителски средби, мал е бројот на родители кои тоа го прават самоиницијативно. Наставниците мора да имаат поголема поддршка во врска со преземањето на некои мерки поради нарушеното однесување кај учениците, родителите соработуваат, но и самите не знаат како да реагираат во одредени ситуации, мора да бидат повеќе присутни во училиштето, да имаат повеќе авторитет кај своите деца. Контактите со наставниците треба да бидат почести, подолготрајни, да се зголеми заемната соработка со цел размена на информации, создавање на позитивна клима во училиштето и искористување на сите потенцијали за подобрување на однесувањето кај учениците и намалување на знаците на воспитната запуштеност.

.

ПРЕПОРАКА

Неопходна е потребата од промена во воспитувањето и образованието во 21 век, ако се имаат предвид брзите промени кои се случуваат во светот и применувањето на тековните современи откритија во секојдневниот живот, како и промената на улогата на традиционалните образовни институции. Воспитувањето и образованието во 21 век пред себе треба да има поинакви задачи од традиционалниот модел на образование, каде што меморирањето информации и факти е најважен дел од образованието. Училиштето како основна микросредина на организираното учење треба да се приспособи и да одговори на современиот степен на развој, да нуди пријатна и топла атмосфера и да подготвува ученици кои ќе можат да одговорат на сите предизвици што со себе ги носи новото време. Мора да им помогнеме на децата и младите да го откријат очигледниот факт дека формирањето на зрели ставови и однесувања не е можно без да се преземе напор, без да се откажат од моменталното задоволство.

Треба да им помогнеме не само да го преземат вистинскиот напор, туку истовремено да разберат дека поставувањето на мудри барања на себеси е основна манифестација и тест за зрела љубов кон себеси. Оној кој не си поставува барања го потценува својот развој и паѓа во криза. Денес како најпопуларни грешки во педагогијата се апсолутизирањето на толеранцијата и прифаќањето, а исто така и истакнувањето на правата на децата или учениците без истовремено да се истакне тоа дека детето мора

солидно да ги исполни своите обврски. Како последица на употребата на овој вид на подеднакво пријатни колку и наивни методи се повеќе ученици стануваат егоисти, арогантни и агресивни. Тие стануваат неспособни дури и за најосновните обврски во домот, на училиште или во општествената средина. Како последица на тоа нивниот развој е или нарушен или блокиран.

Затоа методите на воспитување треба да бидат плодни и да го поддржат вистинскиот развој на децата и младите само кога не произлегуваат од нечии субјективни чувства или од актуелната „политичка исправност“, туку од анализираните факти. Тука станува збор за фактите кои се однесуваат на потребите и можностите на ученикот и животната ситуација во која тој се наоѓа. Родителите и воспитувачите треба да ги извлечат природните последици на грешките кои ги прават учениците. Лагата, мрзливоста, лекомисленоста, долготрајното гледање телевизија или влегувањето во групи на негативни вршници, сето тоа би требало да биде причина за одредени последици: губење на доверба од страна на родителите, лоши оценки на училиште, одземање на џепарлакот, зголемена контрола, опоменување и така натаму. Потребно е да ја разпознаеме врската помеѓу одредено однесување и природните последици. Тоа е еден од најтешките аспекти во современата педагогија, бидејќи голем број ученици подлежат на магичното размислување за можноста на одделување на сопственото однесување од неговите природни последици.

Не треба да си дозволи ученикот да живее во заблуда дека може да биде, на пример, агресивен, неучтив и да лаже и покрај тоа да има позитивни меѓучовечки врски и да биде среќен човек.

Крајно време е на децата да им обезбедиме не само учители, туку и пријатели кои ќе ги придружуваат низ патот на растење со љубов но истовремено и со решителност.

ПРИЛОГ бр.1

П Р А Ш А Л Н И К   З А   РОДИТЕЛИТЕ/ СТАРАТЕЛИТЕ

Почитувани,

Целта на овој прашалник е да дојдам до податоци за Вашите ставови и мислења за однесувањето кај Вашето дете, истиот е наменет за научни цели.

Прашалникот содржи повеќе прашања на кои треба да го заокружете одговорот што се совпаѓа со Вашето мислење.

Прашалникот е анонимен!

Вашите искрени одговори ќе придонесат во објективноста на истражувањето.

Однапред Ви благодарам.

Општи податоци

Возраст

- а. 35-45 год.
- б. 45-55 год.
- в. над 55 год.

Пол

- а. машки
- б. женски

Место на живеење

- а. Штип
- б. Карбинци

Образование

- а. средно
- б. вишо
- в. високо

ПРАШАЛНИК

1. Правилата и редот во домот ги поставувате заедно со Вашето дете?

- а. понекогаш
- б. секогаш
- в. никогаш

2. Доколку детето ги прекрши правилата и редот во домот, заедно наоѓате решение за проблемот?

- а. понекогаш
- б. секогаш
- в. никогаш
- г. не обрнувате внимание за тоа

3. Колку често го посетувате училиштето на Вашето дете?

- а. многу често
- б. често

в. ретко

4. Училиштето го посетувате:

а. кога ќе бидете повикани

б. самоиницијативно

в. само на родителски средби

5. Колку сте информирани за однесувањето и успехот на Вашето

дете од страна на наставниците?

а. потполно сум информиран

б. делумно

в. не сум

6. Го следам однесувањето на моето дете и разговараме за развивање на позитивни особини кај него

а. секогаш

б. понекогаш

в. никогаш

7. Доколку забележите промени во однесувањето кај Вашето дете најчесто се:

а. бегање од час

б. кавга со врсниците

в. неизвршување на училишните обврски

г. лажење

д. агресивност

8. Колку често се јавуваат промените во однесувањето кај Вашето дете?

- а. постојано
- б. зависи од ситуацијата
- в. ретко

9. Непристојното однесување на Вашето дете бара помош, тоа најчесто го правите?

- а. во семејството
- б. во училиштето, заедно со наставникот
- в. заедно со врсниците

10. Како ќе му помогнете на Вашето дете доколку забележите одредена форма на непристојно однесување?

- а. со разговор во кој доминира моралната поука
- б. со казна
- в. со награда, доколку забележите промена во позитивна насока

11. Според Вас, која е причината за промената во однесувањето кај Вашето дете?

- а. успехот во училиштето
- б. промени во семејството
- в. неприфаќање, несогласување со врсниците

12. Поминатото време во заеднички активности со Вашето дете ги задоволува неговите потреби и интереси?

- а. понекогаш

б. секогаш

в. никогаш

ПРИЛОГ бр.2

Драги ученици,

Прашалникот содржи повеќе прашања на кои треба да го заокружите
одговорот што се совпаѓа со вашето мислење.

Прашалникот е анонимен!

Вашите искрени одговори ќе придонесат во објективноста на истражувањето.

Однапред Ви благодарам.

Општи податоци за ученикот

Одделение

а. VI

б. VII

в. VIII

Успех во училиштето

а. добар

б. многу добар

в. одличен

Место на живеење

- а. Штип
- б. Карбинци

ПРАШАЊА ЗАУЧЕНИЦИТЕ

1. Правилата и редот во домот ги поставувате заедно со родителитет?

- а. понекогаш
- б. секогаш
- в. никогаш

2. Доколку ги прекршите правилата и редот во домот заедно наоѓате решение за проблемот?

- а. понекогаш
- б. секогаш
- в. никогаш

3. Родителите го следат твоето однесување и разговараат за развој на позитивните особини кај тебе?

- а. понекогаш
- б. секогаш
- в. никогаш

4. Доколку имаш некаков проблем причината е:

- а. промени во семејството
- б. успехот во училиштето
- в. несогласување со врсниците

5. Кога имаш некаков проблем го споделуваш со:

- а. семејството
- б. во училиштето со наставникот
- в. заедно со врсниците

6. За непристојното однесување, наставникот ти помага со:

- а. разговор
- б. казна
- в. ги повикува родителите

7. За непристојното однесување родителите ти помагаат со:

- а. разговор
- б. казна
- в. бараат помош од наставникот

8. Поминатото време во заеднички активности со родителите ги задоволува твоите потреби и интереси?

- а. понекогаш
- б. секогаш
- в. никогаш

9. Колку често родителите го посетуваат училиштето?

- а. често
- б. многу често
- в. ретко

10. Колку се информирани родителите за твојот успех и однесување во училиштето?

- а. потполно се информирани
- б. делумно
- в. не се информирани

ПРИЛОГ бр.3

Протокол за интервју за наставници

Целта на ова интервју е да се испита Вашето мислење во врска со примената на современ пристап во превенцијата кај воспитно запуштени деца во основните училишта. Добиените податоци се потребни за спроведување на индивидуално истражување во рамките на магистерски труд и нема да бидат злоупотребени за поинакви цели.

Интервјуист:

Интервјуиран:

Место на интервјуирање:

Установа во којашто сте вработени:

Прашања и одговори:

1. Забележувате ли промени во однесувањето кај учениците?
2. Кои промени во однесувањето ги забележувате кај одредени ученици?
3. Колку често се јавуваат овие форми на однесување кај учениците?
4. Која е причината за нарушеното однесување кај учениците?
5. На одделенските часови разговарате и учениците Ви укажуваат за проблеми кои ги имаат во класот или со други ученици?
6. Како ги решавате проблемите при појава на знаци на воспитна запуштеност?
7. Потребно ли е воведување на специфични програми во училиштето за навремено реагирање при појава на знаци на воспитна запуштеност?
8. Кои превентивни мерки ги преземате за намалување на воспитната запуштеност кај учениците?

9. На кој начин ги поттикнувате интелектуалните, емоционални и социјални потреби кај учениците?
10. Дали имате поддршка од родителите во врска со преземање на некои мерки поради нарушено однесување кај ученикот?
11. Сметате ли дека родители треба повеќе да се вклучат во активностите и соработката со наставниците?

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Basic J., "Rizicni i zastitni cimbenici u razvoju u ponasanje dece i mlade", Zagreb, 2000
2. Basic J., Fezic M. Kranzelic V, "Od primarne prevencije do ranih intervencija", Edukacisko rehabilitaciski fakultet, Sveucilista u Zagrebu, 2002
3. Cajner M., Ivanusec D., "Poremecaj u ponasanju i licnosti kao prediktori nasilnicki delikata", 1998
4. Charney R.S., "Teaching shilder to care creenfield M.A., Norheast Foundation for children, 1992
5. Delale E.A., "Emocionalna inteligencija kao cinitelj zastite i rizika kod djece i mladih", 2000
6. Ekermen N.V., "Psihodinamika porodicnog zivota", Titograd, Pobjeda, 2002
7. Kaller, Trbovic N., Zizak A., Basic J, (2001), "Odredjenje, prevencija i tretman poremeccaja u ponasanje dece i mladi", "Djete u drustvo", 2001
8. Kranzelic Taura.V, "Ponasanje djece i skolskim okruzenju kao osnova prevenciski program", Edukaciski rehabilitaciski fakultet, Sveucilista u Zagrebu, 2002
9. Kranzelic Taura V., "Programi na prevencija i rana intervencija u skolskoj sredini", 2002
10. Mejovšek, M., "Problem primjene rezultata empirijskih istraživanja na području defektologije", Defektologija, 23, 27-44., 1987
11. Roberts M.C., "Model Programs in Child and Family Mental Health. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New Jersey, 1996
12. Mandić, D, P. (1968) Saradnja porodice u škole. Sarajevo: Zavod za Izdavanje udžbenika
13. Milosavljevic, M. (2004) Zlostavljanje i zanemarivanje dece. Socijalnohumanitarno „Sačuvajmo decu“. Beograd: Intergraf MM
14. Mojanoski, C. (1998). Metodologija na naučnoистражувачката работа. Штип: 2-ри Август-С
15. Pejovic – Milovancevic, M. (2001) Poremecaj ponašanja dece i omladine. Beograd, Zadudzbina Andrejević
16. Poldrugac, Z., Marusic, D. i Zizak, A. (2006). Poludnevni tretman djece i mladezi s poremeccajima u ponasanju. Sveuciliste u Zagrebu, Edukacisko

rehabilitacijski fakultet

17. Петрова - Ѓ., Е. (2007). Современото училиште и моралното воспитание. Штип: Педагошки факултет

18..Петрова-Јовановска, М. (1999), Креативноста на учениците низ слободните активности во основното училиште. Битола: Биангл

19..Popadic,D. (2009), Nasilje u školama. Beograd: Radonic;32. Попоски, К., (1997) Психолошки основи на современата настава.

Скопје:Просветно дело

21. Раткович, М. (2000). Школа у променама. Београд: Учитељски факултет

22. Rot, N., (1994), Osnovi socijalne psihologije.Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

23..Singer, M.(1984)Nasilničko ponašanje,Zagreb: Penoloske teme, br.3-4

24.. Стоилковска, А. (2005) Како да се изгради здрава училишна клима. Битола, Скопје, Херакли Комерц

25..Стојановска, В. (2004). Дидактички аспекти на соработката меѓу училишниот педагог и наставниците, Скопје: Форум

26. Stavanović, M., Ajanović, D. (1997), Školska Pedagogija, Varaždinske toplice

27.. Suzić, N. (1994) Vaspitni rad u odjeljenjskoj zajednici, Banja Luka:Vid;

28..Stakic, Dj.(1991) Metodika rada sa maloletnim delikventima, Gornji Milanovac: Decje novine

29..Сулејманов,З.,Стојановски, Н. (2002). Социјална патологија.Скопје

30. Ајдукович,М.Ручевич, С.Шинчек Д(2008) Истражување за распространетоста на ризично деликвентното однесување на деца и млади во урбаните средини

31. Д-р Петар Д.Мандич Сарадња породице и школе (1968) Завод за издавање учебника, Сарајево, Наставна библиотека 27

32. Булер, Смитер, Ричардсон, Брадшо (1962) Проблеми детињства и учител Графички завод Титоград. 8. Dzordzević, B. (1981), Savremena porodica I njena vaspitna vrednost, Beograd: Privredna štampa

33 Dzordzević, D. (1981), Razvojna psihologija, Gornji Milanovac, Dečje novine.

34. Ekermen, N.V. (2002), Psihodinamika porodicnog zivota,Titograd: Pobjeda.

35.. Jasović, Z. (1991), Kriminologija maloletničke delikvencije, Beograd

36. Котева-Мојсовска, Т. (2006), Семејното воспитание и социјалното однесување, Скопје, Академски печат

37 Koler-Trbović, N. (2004), Poremećaj u ponasanju dece i mladih, Zagreb.

38. Matijević, M. (2007), Uzroci, prilike I fenomen poremećenog ponasanja I porodica, Istraživanje: Beograd

39. Mejovsek, M. (1996), Odnosi u obitelji I obeležja delikvenata, Zagreb

- 40.. Mitić, M. (1992), Porodica I promene, Beograd: Institut za pedagogsko – psiholoska istrazivanja
- 41 Mladenović, M. (1963), Porodica I porodicni odnosi, Beograd: Rad.
- 42 Младеновиќ, М. (1978), Основи социологије породице, Београд: Просветни
43. www.ombudsman.mk/comp.../lizvesta-fizicko%20maltretiranje-mk.pdf
- 44.<http://www.bullying.org/>
- 45.<http://stopbullyingnow.hrsa.gov/kids/>
- 46.<http://www.anti-bullyingalliance.org.uk>
- 47.<http://www.childsafetyaustralia.com.au/children/bullying/bullying.htm>
- 48.<http://www.olweus.org/public/index.page>
49. <http://www.dijete.hr/attachments>
- 51.http://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/SchoolViolence_FactSheeta.pdf
- 52.http://www.justice.gov/jmd/ps/schoolviolence_1006.pdf
53. www.vesta.ba/images/publikacije/nasiljemedjudjecom.pdf